

drabbrikan

AntzWagner kettanepa

I detta nummer:

- Sid 2 - Om Drabbrikan
- Sid 3 - Nevopan - Nyheter
- Sid 4-10 - Om rastplatser som kulturarv för engelska travellers av Niklas Bernsand
- Sid 11-19 - Utställningen Pre Drom / På Väg av Jon Pettersson
- Sid 20-24 - En förbjuden kärlek – att bli en del av Walters familj. En illustrerad berättelse av Raymond Husac
- Sid 25-30 - Mengels arkiv om "zigenare" - Del 2 av Arvid Bergman
- Sid 31-39 - Konferens och projektavslut i Norge av Jon Pettersson
- Sid 40-47 - Var de inte rentav förfalskade egyptier? av Jon Pettersson
- Sid 48 - Om Frantzwagner Sällskapet

Drabbrikan, Frantzwagner Sällskapet, Box 160 16, 250 16 Helsingborg.

Omslagsfoto Roy-Willy Wilhelmsen

Ansvarig utgivare Arvid Bergman

Redaktör Jon Pettersson

ISSN 2003-6256 Swish 123 071 64 64

Om Drabbrikan

Vårt första nummer av Drabbrikan publicerades i december år 2016 och utvecklades då från ett nyhetsmejl som gått ut sedan 2013. Sedan dess har antalet artiklar, skribenter och läsare konstant ökat.

Vår grundidé är att Drabbrikan ska vara kostnadsfri och fullt tillgänglig via webben. Det ska inte ställas varesig fysiska, ekonomiska eller andra krav på den som önskar att ta del av dess innehåll. Drabbrikan ska vara fullt tillgänglig för alla som önskar att ta del av det vi skriver. Man ska själv kunna avgöra när och var man tar del av Drabbrikan. Det digitala formatet .pdf kräver inte några kostnadskrävande program. Drabbrikans format är A4 och tillsammans med våra tillämpade teckenstorlekar den läsbar direkt på de flesta smartphones, läsplattor och datorer. A4-formatet är standard för utskrifter vilket innebär att den som önskar och har utskriftsmöjligheter också kan skriva ut enskilda artiklar eller Drabbrikan som helhet. Vi strävar efter att texterna ska vara skrivna på en svenska som medför bred mottaglighet och innehållet ska vara populärvetenskaplig samt kunskapshöjande. Innehållet ska vara kopplat till källor och dokumentation som också ska anges i respektive artikel. Vi tar sikte på att presentera en nyanserad bild över vår minoritets historia i Sverige och tillrättalägga felaktigheter som återges i berättandet av vår minoritets historia. Detta för att därigenom avdramatisera vanföreställningar om oss samt att skapa förutsättningar för individer inom vår minoritet att få kunskap om sin historia. Då för att man liksom individer ur många andra folkgrupper ska kunna känna stolthet över sin bakgrund och vem man är.

Redaktionen för Drabbrikan

Arvid Bergman & Jon Pettersson

Med stöd från

Nevopan Nyheter

Tchommena lav fonn mennde! – Några ord från oss!

Kära läsare,

Det känns som nästan som tiden springer ifrån oss. Klockans minuter och timmar försvinner allt fortare. Dagarna vi har långt framför är plötsligt här och det som nyligen låg bortom vår tidshorisont ligger nu bakom oss. Tiden däremellan har vi knappt hunnit med att tänka över. Även om några varma dagar än hänger sig kvar så har sommaren passerat. De sista värmen lär snart vara uppslukad av nattens kyla. I skrivande stund har Resandefolkets dag eller egentligen det nordiska Romanifolkets dag uppmärksamrats runt om i landet. För vår del hölls i år endast ett kortare program för en trogen skara, på Dunkers kulturhus i Helsingborg. Anledningen till det är att vi både haft och har ofantligt mycket att stå i. Och som vi alla vet har dygnet bara 24 timmar.

Sedan vi kom igång med verksamheten efter sommarens ledigheter har vi spelat in videopoddar, tagit hand om vardagliga frågor, planerat för höst och vinter – och så har vi varit med och organiserat den konferens om romani i norska Drammen som står att läsa om på sidorna 23-31. Sedan några år har vi försökt utveckla samverkan med norska romanitalare och resandeorganisationer. Våra gemensamma mål har beskrivits tidigare här i Drabbrikan och återges i nämnda artikel. Vi kan konstatera att vi på många sätt är förbundna med varann, men också åtskilda. Att vi borde sträva efter samma mål kan tyckas vara självklart, men det är sällan så enkelt. Ekvationen blir snabbt fyllda med variabler som utmanar den progress som vi ser som möjlig. Men det är bara att bita ihop och kämpa på. Vi fortsätter den väg vi har gett oss in på och ger oss inte i första taget.

En parallell till situationen för vår minoritetsgrupp kan dras till den politiska. Efter valet väger vågskålarna mellan de två politiska blocken jämnare än någonsin. Vid våra senaste val har det tagit förvånansvärt lång tid för våra folkvalda att kunna bilda regering. Hur det ska bli denna gången återstår att se. Man kan dock inte låta bli att ställa sig undrande till varför så många människor uppenbarligen har så väldigt svårt att komma överens. Ens om de futtigaste småsaker. Vad är det egentligen som driver människor att inte kunna enas och blicka mot gemensamma mål? Det är fråga som förmodligen har oändligt många svar.

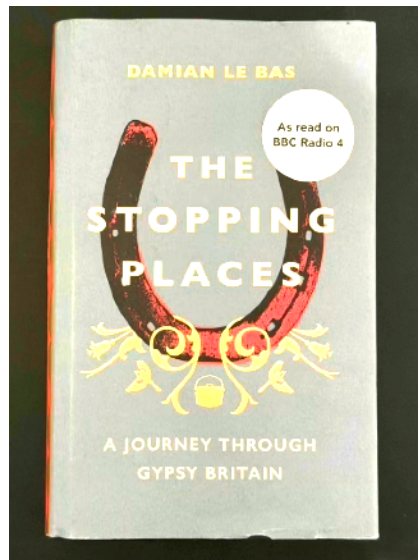
Inom det område vi verkar finns det förstås en och annan som bär på en oro. Många statsfinansierade verksamheter inom kultursektorn har drabbats negativt under flera år. Samtidigt som vi har sett en generell kostnadsökning på de flesta områdena, så har tillgängliga stöd minskat i storlek. Trots dessa utmaningar arbetar vi idogt vidare. Fast beslutna om att bidra med att fylla det tomrum som stäcker sig från 1500-talet till mitten av 1900-talet – minoriteten romers, dvs. vår egen, historia i Sverige – med kunskap från forskning. Tack vare alla Er som kontakter oss vet vi att vårt arbete gör skillnad för så många, och det är för Er skull vi verkar.

Ett stort Tack för att Ni följer och stödjer oss i vårt arbete.

/Drabbrikans Redaktion och Frantzwagner Sällskapets styrelse

Om rastplatser som kulturarv för engelska travellers

Av Niklas Bernsand

Damian Le Bas är en engelsk journalist, författare och filmare med resandehärkomst som fokuserat mycket på engelska resandes kultur, språk och historia i sitt arbete. Han har varit redaktör för Traveller Times och gjort flera TV-serier och radioprogram på temat. Boken *Stopping Places*¹ är ett försök att åstadkomma integrerad skildring av engelsk resandekultur, där berättelsen formas dels genom författarens egna erfarenheter och minnen och dels genom den resa Le Bas under närmare ett års tid gjorde genom landet i en skåpbil av märket Ford Transit. Ibland reste han helt ensam, ibland tillsammans med sin fru Candis, som är skådespelerska med samma bakgrund som författaren och bl.a. översatt replikerna i TV-serien *Peaky Blinders* till angloromani.

Det som binder boken samman är nämligen författarens strävan att besöka många av Storbritanniens *atchin tans*, platser engelska resande genom historien återkommit till på sina resor för att övernatta eller bo en längre tid, ibland på genomresa, ibland kanske i samband med säsongsarbete under skördetiden inom jordbruket. Genom att inte bara besöka utan också övernatta på dessa platser under ett års kringresande i England, Wales och Skottland hoppades den då drygt trettioårige författaren kunna bättre förstå en viktig dimension av närhistorisk resandekultur och samtidigt finna frid med sig själv i sin

¹ Le Bas, Damian: *Stopping Places A Journey through Gypsy Britain*. Vintage, London, 2019.

resandeidentitet. Den dubbla målsättningen avspeglar kanske också Le Bas eget mellanförskap, för att använda ett aktuellt svenskt uttryck. På ett plan handlar det om hur Le Bas förhåller sig till sin egen etniska bakgrund, medan på ett annat plan vi kanske bevittnar en modern yngre mans identitetssökande i ett lite bredare perspektiv.

Ett centralt tema i boken är dock författarens egna identitetsupplevelser som engelsk resande. Å ena sidan har han stark anknytning till resandearvet, både på sin pappas och mammas sida. Han kan spåra sina förfäder i sex led, han talar angloromani, och han känner till renlighetsreglerna (Le Bas 2018: 7). Han har inte upptäckt sin resandeidentitet vid en viss tidpunkt utan har levt i resandekulturen hela livet. Och i barndomen älskade han familjens kombinerade hästgård och skrotlager, de många besöken av och hos släktingar, familjens blomsterförsäljning på en ständig plats på torget i Petersfield, men också resandekulturen i stort med femtiotalfrisyrer, musiken, människor som tycktes vara friare än andra att göra vad de ville och alla berättelser som ständigt traderades. Han visste att de var annorlunda och sågs ned på av omgivningen och att skiljelinjen var glasklar. Familjen använde om vartannat gypsies, travellers (alltid uttalat "travlers") och romanies om sig själva, ord som de såg som värdiga till skillnad från omgivningens nedvärderande "gyppos" och "pikeys" (ibid: 10). Även Le Bas använder gypsies, travellers och romanies om vartannat i boken.

Å andra sidan har författaren även icke-romska förfäder och han har ibland fått höra att han inte är en *true-bred* Romany (ibid). Hans blonda hårsvall, blå ögon och, som han själv skriver, skandinaviska utseende, har bidragit till att han hela livet emellanåt fått sin identitet som resande ifrågasatt. Kanske inte ifrågasatt i betydelsen förnekad, men förminskad och naggad i kanten. Han vet att det inte kan finnas några "rena" resande efter så lång tid i England, men har samtidigt fått känna på kraften i föreställningar som finns bland resande om *kaulo ratti* (det svarta blodet). Han kände det som att han i bästa fall sågs som en *posh*² *rat* (ett halvblod) och i värsta fall som en *half-chat gorjie* (ung. "halvburo"). Några barndomsminnen kopplade till språket sitter också som taggar i hjärtat, som när han som pojke med en grupp släktingar såg en liten hund göra roliga konster på gräsmattan och han spontant utbrast *Dikka the juk*, vilket förlöjligades av några släktingar som tyckte han var för liten för att använda språket (ibid: 212).

När han var barn kunde hans osäkerhet ta sig uttryck som att hade han foton på mörkare familjemedlemmar i plånboken för att visa upp när han blev ifrågasatt som resande. I tonåren lyckades han genom flit och talang få stipendium till en privatskola - hans föräldrar var båda kända och utbildade konstnärer och såg positivt på utbildning, vilket inte var självklart för många i hans omgivning. När han var på besök hemma tyckte några av hans jämnåriga släktingar att han börjat tala snobbigt och trodde sig vara för mer än de andra (ibid: 20). För en svensk läsare kan detta framstå lite som en resandevariant av

² Ordet *posh*, angloromanins ord för halv, har som bekant i engelskan kommit att betyda tjugig eller t.o.m. snobbig. Från min uppväxt i en västgötsk småstad minns jag hur en kompis använde ordet *pasch* i betydelsen knäpp. Jag kände då inte till hans resandebakgrund och uppfattade ordet som djup västgötadialekt. Först i vuxen ålder fick jag förklarat för mig att ordet kommer ur svensk romanis *paschano* som har samma betydelse som angloromanins *posh*.

generella engelska motsättningar kring klass, språk och utbildning. Hans kunskapstörst och växande bildning - han studerade senare teologi vid Oxford - blev dock en viktig del av hans personliga identitet och tycks ha bidragit till hans känsla av annorlundahet i förhållande till det egna. Någonstans här finns förmodligen också det obehag han beskriver inför engelska resandes fajterkultur (och i förlängningen föreställningar om maskulinitet). Till den problematiken ska vi återvända längre fram.

Möten med andra romska grupper

Till de mest intressanta avsnitten i boken hör Le Bas skildringar av möten med romer från andra grupper, eller för den delen med människor från andra traditionellt kringresande grupper med huvudsakligen icke-romskt ursprung, som irländska och skotska resande. När den läshungrige Le Bas fick tillträde till de stora universitetsbiblioteken fick han tillgång till det mesta som skrivts, både om hans egen grupp och om romer i allmänhet. Han läste allt han kom över och började också studera flekterade romanivarieteter, som han verkar klara sig på rätt väl när han behöver det.

Jag känner igen flera av hans resonemang om relationerna mellan olika romska grupper från vad jag hört från svenska resande:

Maybe there is such a thing as a supranational "Gypsy community", but it's not often seen or heard. Mostly, we will still go about our lives within our various breeds, or what the academics call "Romany subgroups" (ibid: 95).

Författaren uppfattar det som att man ibland möts vid konferenser eller i samband med bröllop över gruppgränserna, men det finns ofta små inslag av antagonism och ömsesidig misstänksamhet och mötena kan både rymma igenkännande och upplevelser av stort kulturellt avstånd (ibid: 95-96).

Hans egen inställning är i grunden positiv och bejakande, och han söker i viss mån kontakt med romer från andra grupper. Föga förvånande framkommer vid flera tillfällen i boken att romer, ofta relativt nyanlända, från Ungern, Polen eller Balkan inte uppfattar Le Bas som rom utan ser honom som en ur majoritetsbefolkningen p.g.a. hans utseende och infödda engelska. De blir därför förvånade när han tilltalar dem på en flekterad romani som de begriper, och försöker komma underfund med var han är för en typ. Vid ett tillfälle jobbar Le Bas och en annan engelsk resande med att spela in en romsk musikvideo i en av Londons betongförorter, där en familj polska romer medverkar. Efter ett tag besvarar han en lös replik från en av flickorna på romani. Familjen stelnar till, men sen går mamman i familjen fram och frågar om Le Bas är rom. Hon frågar om han är gift, han säger att han är det sedan fem år, men svarar nekande

på frågan om han har några barn, vilket framkallar omedelbart huvudbry hos motparten. Döttrarna börjar skojflirta med honom och mamman frågar om han vill dansa. Han verkar generellt tycka om att dansa, men avböjer här, vilket får mamman att lite bitskt säga "han är inte rom". Han förklarar sitt val med att han dels blev lite irriterad på att bli ifrågasatt som rom, men också för att i just hans engelska romska tradition man sällan dansar nykter mitt på dagen utan anledning (ibid: 88-92). Mötet med de polska romerna fick honom alltså dels att understryka sin romskhet och dels att betona att han kommer en annan grupp med andra traditioner. Vid samma tillfälle kommer en äldre polsk rom fram och säger till Le Bas och hans resandekompis att han tycker att romanichals är helt OK, men att de nog inte har *kris* och att det är synd att de har förlorat sitt språk. De två engelska resande rör inte en min vid det sista påståendet (ibid: 94).

Ett annat exempel är ett helt slumpartat möte med en ungersk rom som gick med en gitarr över axeln längs vägen utanför en bensinmack någonstans var som helst på den engelska landsbygden. Författaren tycker han ser romsk ut och stannar bilen på en parkeringsplats lite längre fram och börjar laga te. När vandraren kommer fram till bilen tar Le Bas fram sin bästa flekterade romani och bjuder in honom på en kopp. Vandraren, som kallar sig Paulie, brister i skratt av pur förvåning när han hör att Le Bas är rom och pratar romani. Ännu lustigare tycker han det är att även författarens familj kommer från England, vilket inte finns i hans föreställningsvärld. Mötet slutar mycket vänskapligt med att vandraren spelar lite Gypsy Swing och sjunger några ungerska sånger, men sen vill han fortsätta sin vandring till fots (ibid: 170-174).

Både om irländska och skotska resande skriver han respektfullt och han beklagar vid flera tillfällen vad han ser som fördomar hos engelska romanichals om irländska resande. De möten som nämns under resan är korta och fåtaliga, men på den avslutande skotska delen av resan berättar han lite mer ingående om de skotska resande. Han pekar på en grundläggande skiljelinje mellan resande med främst keltisk respektive främst romsk bakgrund, men menar att en del av de skotska släkterna kommer ur de första romerna som kom till de brittiska öarna i slutet av 1400-talet. Han menar sig också ha noterat att sådana familjer när de talar *cant* delvis kan använda samma ord som hans egen familj, och att detta bidragit till att gruppen 2008 erkändes som en etnisk minoritet (ibid: 266-267). Vid några tillfällen talar han också med sympati om New Travellers, personer utan romanibakgrund som valt en kringvandrande livsstil under de senaste årtiondena. I förbigående berättar han också med intresse om engelska Showpeople, som åker runt med tivolin, och kallar dem för en "*mutually suspicious cousin group*" (ibid: 233) till sin egen grupp.

Han lyckas på det hela taget rätt väl balansera sitt eget i grunden positiva förhållningssätt till andra romer med en klarsynt förståelse för hur dessa etniska relationer i praktiken ofta tar sig uttryck.

Religiösa högtider och marknader

För att förstå hur författaren ser på sig själv i den större romska världen och i den egna engelska resandevärlden kan det vara värt att titta närmare på hur han beskriver sina besök vid firandet av det katolska helgonet Svarta Sara i St Maries-de-la-Mer vid franska medelhavskusten och på den största årliga engelska hästmarknaden vid Appleby, där engelska resande helt dominerar besökarskaran. Resan till den franska sydkusten gör han tillsammans med sin fru Candis och en berbisktalande kompis, vars marockanska familj har ett hus i närheten av helgonfirandet. Han tycker mycket om stämningen, musiken och människorna vid firandet. Där finns romer av alla hudnyanser, åldrar och stilar, och många olika slags romsk musik även om det lutar över åt Gypsy Swing. Le Bas understryker att han känner sig mer hemma här än på hästmarknaderna han besökt under hela sitt liv. Finns det ett Gypsyland, skriver han lite skämtsamt, så är det här i solen vid vattnet (ibid: 193). Man kan ju fundera på om hans större trivsel i St-Maries-de-la-Mer bara beror på vädret eller på att platsen på en gång ger honom romsk tillhörighet och en större anonymitet via myllret av olika romska identiteter och livsstilar. På de engelska hästmarknaderna rör han sig nästan enbart inom sin egen grupp, och känner därför ett starkare behov att leva upp till gruppens normer och förväntningar. Bland romerna vid Medelhavet kan han i varje ögonblick välja hur starkt han vill anknyta till det som sker, eller för att uttrycka det mer rättframt, hur romsk han vill vara.

Besöket på Appleby kan tjäna som en illustration till denna tanke. Han har varit där många gånger tidigare när han och frun rullar in med sin skåpbil. Han känner sig efter ett år på vägarna mer avslappnad och säker i sin resandeidentitet än han brukar göra. Kanske gör det att han faktiskt ställer bilen på en av kullarna, fast han vet att en del resandefamiljer, några av dem med långa och stolta slagsmålstraditioner, har sina favoritplatser där som de återvänder till varje år och informellt betraktar som sina egna. Han reflekterar på ett rätt talande sätt om detta:

”It dawns on me that of all the places I’ve stopped in England, Wales and France I’ve never been so anxious as I was pulling onto here. Of all the possible sources of attention and malaise – the police, the civil authorities, French gendarmes or skulking figures of the night, nothing worries more than a confrontation with my own, the Travellers of England” (ibid: 241).

Eftersom ingen protesterat tror han ändå det ska gå bra och paret Le Bas njuter av marknaden. De ler igenkännande åt män med bar överkropp som singlar slant om pengar, andra män som står förnöjt med ett ölglas i varje hand, unga resandestekare i en grön Lamborghini och lätt klädda unga kvinnor som får skarpt ogillande blickar av en äldre resandekvinna som minns tiden när romanikvinnor inte ens visade sina knän. Främst iakttar de hur resande hanterar hästarna som finns överallt på marknaden. Hästarna tvättas, pysslas om, och rids av unga män som vill visa upp sin förmåga – författaren menar att en av de viktigaste funktionerna för dessa marknader idag just är för resande att hitta en livspartner. Paret passar också på att

köpa nya skinande blanka tvättkärl av rostfritt stål, där just glansen är viktig för att kunna demonstrera att man följer normerna om renlighet.

Just när författaren står och lagar till resandegrytan Joey Grey vid skåpbilen kommer det fram en man med bister uppsyn och börjar ifrågasätta Le Bas resandeidentitet och peka ogillande på skåpbilens färgstarka inredning. En annan man ansluter sig och de båda förstår efter en stund att författaren är resande och en av dem kommer t.o.m. från ungefär samma område och är sannolikt släkt med författaren lite längre tillbaka. En av männen lämnar sällskapet, men det är tydligt att mannen som först kom fram vill ha bråk. Le Bas lyckas dock bevara lugnet och till slut framför mannen sitt egentliga ärende: han har själv inget emot dem, säger han, men det finns andra här i närheten som inte uppskattar att någon tagit deras invanda plats. Hotet om våldsanvändning hänger outtalat i luften, och eftersom författaren inte tycker om slagsmål och vet att de ibland kan sluta illa säger han att de inte vill ha bråk och att de ska lämna stället. För att bevara sin värdighet äter han och frun, som väntat i bilen under samtalet och instämmer i att det är bäst att ge sig av, långsamt upp hela grytan och packar sen sina saker i lugn och ro. De ger sig i väg och hittar en rastplats avsedd för resande på väg till Appleby, men ilskan och förtretet över att ha blivit bortkörd av en av sina egna gnager honom under en tid framöver.

Både vid besöken i södra Frankrike och på Appleby gör Le Bas en poäng av att han och frun tar på sig sina guldattiraljer, smycken och ringar, och ordnar sitt yttre särskilt noga. Detta framställer han som en etnisk markör, en ritual som understryker hans resandeidentitet och får honom att uppfattas tydligare som resande (ibid: 236). Samtidigt kan man fundera på om det inte här också finns något mer universellt för en man född 1985: det större kulturella utrymme de yngre manliga generationerna, även inom majoritetsbefolkningen, i dagens västvärld har för den som vill måna om sitt yttre på ett sätt som någon generation tidigare hade ansetts lite feminint.

Atchin tans

Avslutningsvis ska det sägas att den största behållningen i denna innehållsrika bok, förutom de många reflektionerna kring olika aspekter av resandekulturen³, är författarens besök på de gamla uppehållsplatserna. Dessa är sinsemellan väldigt olika. En del ligger i befolkade trakter i utkanten av en by

³ Det finns inget utrymme här för att förmedla särskilt många av dessa reflektioner, men jag fäste mig vid Le Bas ytterst rimliga funderingar kring de negativa attityderna till angloromani, de engelska resandes sammanflätade språkvarietet som ofta beskrivits som "förfallen" eller "korrumpierad" genom stark påverkan från engelskan, medan engelskans egen genomgående blandningskaraktär snarare lyfts fram som en styrka. Enligt detta synsätt är walesisk romani mycket finare än angloromani eftersom den fortfarande är flekterad, trots alla walesiska och engelska lånord, medan alltså engelskan inte anses försämrats av djupgående språkkontakt (ibid): 210-212).

eller småstad (ingen tycks dock finnas kvar i London som under tidigare sekler hade tydliga resandebosättningar), andra ligger ute i naturen, ofta i skogsområden eller i närheten av odlade fält där resande i tidigare generationer försörjt sig genom att plocka humle, bär eller potatis. Le Bas språkliga skicklighet kommer här väl till pass i mycket fina skildringar av natur, vädterskiftningar och fågelliv. Jag uppskattade särskilt beskrivningen av den lilla gröna resandekyrkan (Gypsy Church, Traveller Church), vackert belägen i skogen utanför Bramdean i Hampshire. Denna kyrka har sedan den byggdes på 1880-talet varit en samlingspunkt för travellers som reste i dessa nejder, och många bröllop och begravningar har ägt rum här.

Intressant att följa är hur Le Bas egen förståelse för vad resandet betydde och innebar i den gamla kulturen ökar för varje månad på vägarna. Ganska snart inser han att det på sätt och viss finns ett tankefel i att vilja uppleva gamla *atchin tans* ensam i en skåpbil. När resande använde dessa platser mer aktivt reste de ju vanligen familjevis och var inte alls ensamma på det sätt han är under sin resa (när inte frun är med). Efter några särskilt ödsliga kvällar i skåpbilen förstår han också att de resandes fordon traditionellt inte bara var strikt funktionella med enbart den nödvändigaste utrustningen i en i övrigt steril inredning, som hans Ford Transit var under första delen av resorna. För att trivas på vägen behöver man ha en varm och välkomnande inredning i vagnen, där man sover och ibland äter. Här får han hjälp av sin konstnärsmamma som självklart någonstans på vägen har ett helt förråd med färgstarka plädar, filtar och förhängen som han får låna. Ironiskt nog tycks just dessa indiskinspirerade draperingar ha provocerat resandemannen som kom fram till honom i Appleby. Le Bas blir dock glad när hans morfar tycker hans skåpbil börjar se ut som en gammal *vardo*. Hans mormor nickar också gillande och ger honom förutom några vackra kuddar en statyett av Svarta Sara som också blir upphovet till avstickaren till den franska Medelhavskusten.

Det bör avslutningsvis sägas att Le Bas bok tycks ha inspirerat en våg av minneskultur i England kring *atchin tans*, som blivit ett erkänt kulturfenomen. Om man söker efter kulturarvsprojekt på detta tema ser man att engelska resande fått en nyckelroll som förmedlare av kunskapen om dessa *atchin tans* både för andra resande och som en länk mellan resandekulturen och majoritetssamhället. Det om något torde väl visa att Le Bas bokprojekt varit synnerligen motiverat och tematiskt rätt i tiden. I Skandinavien har ju Resandekartan, liksom något enstaka akademiskt projekt, ägnat sig åt en liknande kartläggning av bl.a. gamla rastplatser, men här finns nog betydligt mer att göra även i Sverige för den som är hugad.

Det framstår för mig som att många svenska resande skulle ha stort utbyte av att läsa denna bok, som ju skildrar en kultur som rymmer många liknande drag och erfarenheter som deras egen, och som gör det utifrån en individuell position som kanske en och annan kulturarvsintresserad resande kan identifiera sig med.

Utställningen *PRE DROM - På väg*

Lotta Adolfsson, Luna de Rosa, Jonne Heinonen och Lila Loisse är några av konstnärerna vars verk har ställts ut i Tjörnedala konsthalls utställning *PRE DROM / På väg* från den 29 augusti till den 4 oktober. Det centrala för utställningen är att lyfta konst som på olika sätt kan kopplas till romanifolk. Utställarna kommer från flera olika länder och de och deras verk kan knytas till olika romska gruppers kulturer, historia och identiteter.

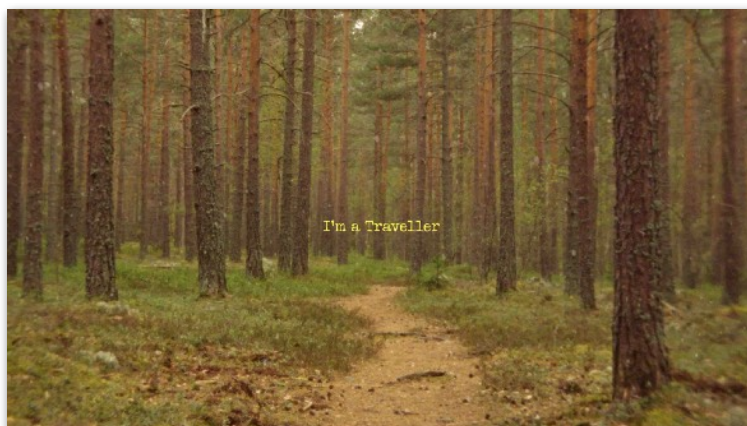

Foto: Lotta Adolfsson

I samband med pressträffen som hölls den 27 augusti for jag tvärs över Skåne, de drygt 15 milen till Baskemölla, som ligger strax norr om Simrishamn – Österlens "huvudstad". Med två dagar kvar till invigningen rådde en febril aktivitet i konsthallen. Långt ifrån alla verk hade ännu kommit på plats och av konstnärerna var det fyra nyss nämnda konstnärerna närvarande. Där fanns också utställningens curator Charlotte Eliasson och konsthallschefen Kristel Lundberg.

De fyra konstnärerna var i full gång med att få sina verk på plats. Luna De Rosa från Italien inredde sin installation bärande sin lilla flicka på ryggen i en bärsele. Det slamrades och väsnades i utställningshallen. Saker bars fram och tillbaka, verk skulle placeras och ljuset ställas in. Allt noga orkestrerat av Charlotte

Foto: Jonne Heinonen

Eliasson och Kristel Lundberg, som båda stod stadigt i stormens öga och gav instruktioner kring verkens placering och ljussättning.

Det var med andra ord inte den färdiga utställningen jag mötte den där dagen, utan någonting som fortfarande höll på att växa fram. Det gav samtidigt en möjlighet att prata med de konstnärer som fanns på plats innan dörrarna öppnades för allmänheten.

Den första av konstnärerna jag fick möjlighet att tala med var Lotta Adolfsson, vars verk var en vackert filmad och tonsatt kortfilm. Tidigare har vi haft kontakt rörande olika frågor och hennes dokumentär *Mormor, mamma, jag* som finns att se på SVT Play. På frågan om hur själva skapandeprocessen gått till fick jag beskrivet att allt hade filmats med en gammal filmkamera från 1950-talet, av fabrikatet Bolex.

- En sådan som har en 16-millimetersfilm som måste framkallas, poängterade Lotta när hon med stor inlevelse berättade om sitt filmskapande och konstnärskap.

Om själva bakgrunden till vad hon ville lyfta, och varför, berättade hon att hon ville ge en bild av hur det är för henne att vara resande idag, men inte resa. I hennes familj talades mycket om att vara ute på vägarna och dessa kom just att stå i centrum i hennes film. Det handlar på sätt och vis om hennes egen inre resa och identitet. Berättelserna var alltid centrala när man träffades i hennes familj. Hur bra man kunde berätta en historia var viktigt och man försökte överträffa varandra och bygga upp stämningen.

- Mitt kulturella arv är själva berättandet, säger Lotta.

Folk kan fråga om de hade speciella kläder och så. Språket kan hon inte, förutom några enstaka ord och uttryck, men berättandet har hon med sig. Och skapandet. Hennes släktingar och förfäder sysslade med olika slags hantverk och också detta ser hon som någonting hon har tagit med sig in i sitt skapande. Hennes dokumentär *Mormor, mamma, jag* handlar till stor del om samma sökande. Hon gjorde dokumentären för att försöka förstå varför man inom familjen alltid försökt dölja sin bakgrund. Att förstå sin historia och varför de hade blivit så illa behandlade av samhället. Varför språket inte hade förts över

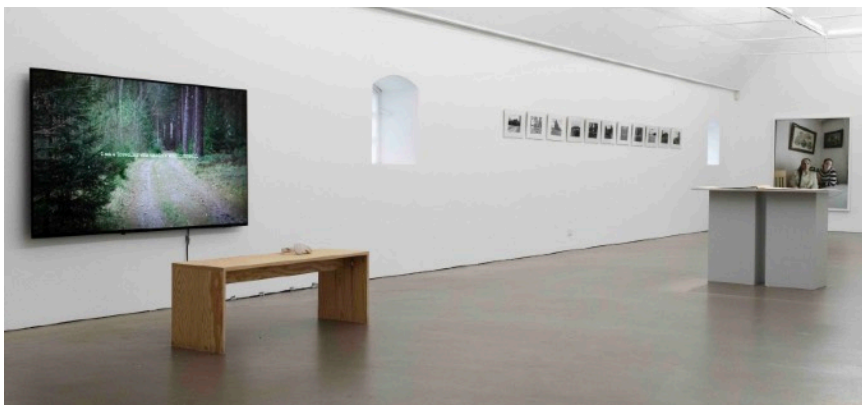

Foto: Jonne Heinonen

från mormor, som talade romani, till mamma, som bara talade litegrann. Ändå har hon släktingar som fortfarande lever i kulturen och använder språket. Det fanns så många frågor att söka svar på.

När filmen visades på den romska filmfestivalen *AKE DIKHEA* i Berlin var det många som kom fram till henne och berättade att de kände igen sig. Det som från början var ett sökande i den egna familjen visade sig alltså vara erfarenheter som hon delade med många andra.

Jonne Heinonens bidrag består av fotografier av romer i Finland som togs under åren 2016–2024. Hans utgångspunkt var insikten om den egna okunskapen om en minoritet som trots allt har levt i Finland i århundraden. Tanken var att genom fotografiet väcka ett bredare samtal och samtidigt skapa utrymme för romernas egna röster. Fotoprojektet, som hette *ROM*, utvecklades kring en mindre krets människor som Heinonen lärde känna och återkom till för att fånga på bild med kameran. Genom sina relationer med människorna insåg han efter ett par år att han inte kunde förklara deras historia, kultur och erfarenheter med en serie bilder. Samtidigt förstod han att fotografierna hade en stark betydelse för dem han fotograferade. Hans ambition blev därför att skildra enskilda människor ur en minoritet, istället för att försöka skildra en minoritet. Ingen skulle behöva bära rollen som representant för en hel grupp.

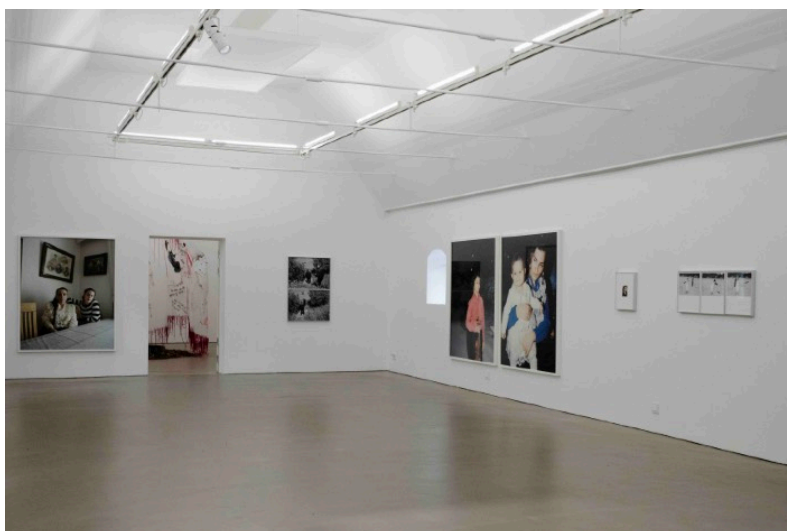

Foto: Jonne Heinonen

De följande åren återkom Heinonen till att fotografera samma personer genom olika skeden av deras liv. Bilderna blev därigenom en del av ett gemensamt minne. Samtidigt väckte de frågor om fotografens roll. Varje fotografi är ett urval där fotografen avgör vad som fångas på bild och vad som lämnas utanför. I sina bilder gör Heinonen därför inget anspråk på att visa något heltäckande porträtt av Finlands romer. Det är människor han skildrar. Människor som råkar tillhöra den romska minoriteten.

Lila Loisse är en ung belgisk konstnär med sinti-manouche-bakgrund. I sitt konstnärskap utforskar hon minne, identitet och historiska trauman med utgångspunkt i sin egen familjehistoria och sinernas erfarenheter. Hon arbetar med film, skulptur, installation och performance och använder bland annat muntliga berättelser, familjearkiv och ärvda föremål. Lila har en kandidatexamen från Arts University Bournemouth och en masterexamen från Royal College of Art.

I verket hon ställde ut på Tjörnedala står sinternas förhållande till de döda, minnet och elden i centrum. Hon är själv barnbarn till överlevare från Förintelsen, vars familjer drabbades hårt under andra världskriget.

- Eftersom vi har så lite arkivmaterial har jag intresserat mig för eldens roll. Den är en länk mellan två världar, de levandes och de dödas, säger Lila när jag intervjuar henne.

Foto: Jonne Heinonen

Hon berättar att hennes farmor under kriget gömdes på en bondgård på den belgiska landsbygden.

- I den del där man talar franska, poängterar hon.

I slutet av sitt liv började hennes farfar att skriva ned sin levnadsberättelse. Men när han dog tog farmor och eldade upp allt material tillsammans med hans övriga ägodelar. Texterna var ju något som var hans, och därmed någonting som följde honom.

- Sådan är ju kulturen, så vad kan man säga, säger Lila med en vemodig min och rycker på axlarna.

Hennes farfar levde före kriget i en hästdragen bostadsvagn, också han i den franskspråkiga delen av Belgien. Till slut parkerade han sin vagn på en plats där den stod kvar länge. När folket omkring honom beklagade sig över att ha en "zigenare" boende där i sin vagn, då målade han den röd.

- Så att den syntes på mils avstånd, säger Lila och skrattar.

Det skulle inte gå någon förbi att där bodde en "zigenare".

Hennes farmors liv såg ganska annorlunda ut. Hennes mor var en skicklig sömmerska och lyckades etablera sig med en syateljé. Hon sydde kläder till förnäma damer och tjänade ihop tillräckligt med pengar för att köpa ett hus. Sedan kom kriget. Familjen drabbades av Förintelsen och farmodern blev den som överlevde. Att farföräldrarna gjort ett mycket starkt intryck på Lila går inte att ta miste på. De levde nära varandra och hon hade dem vid sin sida tills de gick bort. Hennes konstnärskap handlar mycket om att lyfta fram en historia som sällan fått något större utrymme i historieskrivningen och att behandla det kollektiva trauma som har präglat hennes egen familj. Hennes forskning kretsar också kring just tystnad, minnen och trauman bland sinti. Och kanske är det inte så märkligt att elden blir central. I hennes egen familjehistoria har den både varit en del av traditionen och samtidigt förstört ett av de få skriftliga vittnesmål som faktiskt fanns kvar.

Den fjärde konstnären på plats var Luna De Rosa. Medan jag pratade med de andra arbetade hon fortfarande med att få sin installation färdig.

De Rosa är italiensk rom och arbetar med flera olika uttrycksformer - bland annat måleri, performance och installation. I hennes konst återkommer frågor om romsk identitet, kvinnlighet, kroppen och hur romer betraktas och beskrivs av det omgivande samhället. Det finns en tydlig skillnad mellan hennes utgångspunkt och exempelvis Adolfssons. Lotta söker sig bakåt för att förstå en historia som till stora delar tystats ned inom den egna familjen. De Rosa utgår istället mycket från den egna kroppen och från sin identitet här och nu. Vem har rätt att beskriva en romsk kvinna? Vem bestämmer vilka föreställningar som ska förknippas med henne?

Det är frågor som också säger någonting om hela utställningen.

Foto: Jonne Heinonen

När jag besökte Tjörnedala Konsthall återstod fortfarande två dagar till invigningen. Flera av de verk och konstnärskap som skulle ingå i den färdiga utställningen fanns därför ännu inte på plats. Till dessa hörde en rad norska bidrag med koppling till utställningsprojektet *Taterlandet*, men också verk av svenska konstnärer och hantverkare. Bland de norska deltagarna finns Jonny Borge, Helen Borge Johansen och Viola Karlsen. Här möts konst och traditionellt hantverk på ett sätt som känns ganska självklart i en utställning om romanifolk. För många resande har hantverket trots allt inte varit någonting som existerat vid sidan av livet. Det har varit en del av försörjningen och en kunskap som förts vidare mellan generationerna.

Jonny Borge är självlärd målare och konsthantverkare och tillhör det norska romanifolket, taterne. Han arbetar också med den traditionella taterkniven, *kjuro*. I hans måleri återkommer romanifolkets historia och relation till det bofasta samhället. I målningen *Gana praschtar avri Romani manusch* – ungefär "Folk jagar ut romanifolk" – har han tagit utgångspunkt i Adolph Tidemands teckning *Fantefølge i bondestue* från 1852. Men nu är det en konstnär ur romanifolket själv som återvänder till motivet och berättar historien. Målningen köptes 2025 in av det norska Nasjonalmuseet.

Här finns någonting ganska intressant. Romanifolket har förekommit i konsten under lång tid, men oftast avbildade av andra. Borge tar en sådan äldre bild och gör den till sin egen. Även Helen Borge Johansen arbetar med måleri med utgångspunkt i den egna bakgrunden och romanifolkets historia, medan Viola Karlsen representerar den hantverkstradition som under lång tid varit en viktig del av kulturen.

Foto: Jonne Heinonen

Ett annat norskt bidrag är *Liggesletter*, ett projekt av fotografen Espen Tveit, Ellef Prestsæter och Elias Akselsen. En *Liggeslette* var en plats där resande brukade slå läger. Tveit har fotograferat gamla sådana platser i svartvitt. På fotografierna finns egentligen inte mycket som avslöjar vad platserna en gång varit. Där finns skog, gräs, vägkanter och öppna ytor. Spåren efter människorna är borta. Men tillsammans med Elias Akselsens berättelser får platserna en annan betydelse.

Det är på sätt och vis fotografier av någonting som inte längre finns. För den som inte känner till historien är platsen kanske bara en glänta bredvid en väg. För den vars föräldrar eller farföräldrar bott där kan samma plats vara full av minnen. Hela serien *Liggesletter* har senare köpts in av Nasjonalmuseet.

Foto: Jonne Heinonen

En liknande fråga om gränsen mellan konst och hantverk finns i samarbetet mellan Johannes Samuelsson och Anton Ciurar, som arbetar med metall och tillverkar bland annat kaminer av skrot. Kunskapen om metallhantverket har han fått från sin familj och fört vidare till nästa generation. Samuelsson började dokumentera arbetet och ur mötet växte projektet *Antons skrotkaminer för utomhusbruk* fram.

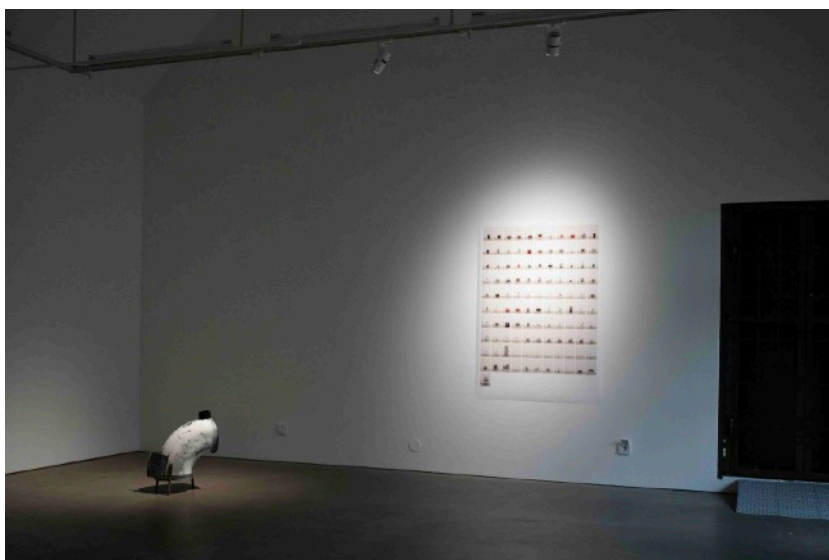

Foto: Jonne Heinonen

Det är egentligen en ganska enkel sak. Anton bygger kaminer. Johannes fotograferar dem. Men när föremålen flyttas från den miljö där de tillverkats och ställs in i en konsthall förändras också hur vi betraktar dem. Plötsligt tittar vi på formen, materialet och själva skapandet. Metallarbete har dessutom under århundraden varit ett viktigt hantverk bland flera romska grupper. Därför blir det svårt att dra någon tydlig linje mellan vad som är ett bruksföremål, vad som är traditionellt hantverk och vad som är konst.

Kanske behövs inte heller den gränsen.

Också Robin Tinglöfs *De assimilerade* finns representerad i utställningen. Hans historia ligger nära flera av de frågor som Lotta Adolfsson arbetar med. Tinglöp fick först i vuxen ålder veta att han hade sina rötter hos resandefolket. Hans mamma hade som spädbarn omhändertagits och placerats i fosterhem 1948. Familjens bakgrund hade därefter tystats ned. Ur sökandet efter den egna historien växte projektet *De assimilerade* fram, med målningar, dokument, berättelser, film, musik och ljud. På Tjörnedala finns en ljudberättelse från projektet med i utställningen.

Även här återkommer tystnaden.

Det handlar om människor som av olika anledningar slutat tala om vilka de är. I vissa familjer försvann språket. I andra slutade man berätta om släkten. Barn växte upp utan att känna till sin bakgrund. När barnen eller barnbarnen långt senare börjar söka efter sin historia finns ibland bara fragment kvar.

I utställningen finns också verk av Björn O. Wilde, född 1933 och avliden 2008. Han tillhörde själv resandefolket och var verksam som målare och författare. Hans medverkan ger utställningen ytterligare en dimension. Allt som visas handlar inte om unga konstnärer som idag börjat undersöka sin identitet. Det finns också en äldre konsttradition bland resande som sällan har fått någon större plats i den etablerade svenska konsthistorien.

Och kanske är det just där någonstans som de olika delarna av *PRE DROM / På väg* möts.

Lotta Adolfsson söker efter det som tystnat i hennes egen familj. Lila Loisse arbetar med minnen efter människor och berättelser som till stor del försvunnit. Jonne Heinonen försöker skildra människor utan att göra dem till representanter för en hel minoritet. Luna De Rosa tar rätten att själv formulera sin romska identitet. Jonny Borge går tillbaka till en äldre bild av romanifolket och berättar historien från ett annat håll. I *Liggesletter* återstår nästan bara själva platserna där människor en gång levde.

Det handlar alltså om ganska olika konstnärer och ganska olika uttryck.

Men någonting återkommer hela tiden.

Vem berättar historien?

Romanifolk har under århundraden beskrivits av andra. Av myndigheter, präster, forskare, journalister, läkare, poliser, författare och konstnärer. De har registrerats, fotograferats, kategoriserats och avbildats. I Tjörnedala är det i stor utsträckning andra röster som får utrymme. Människor berättar om sina egna familjer. Om sådant som har tystats ned. Om hantverk som gått från generation till generation. Om platser där familjer en gång slog läger. Om minnen som finns kvar och om sådant som gått förlorat. Därmed får också utställningens titel *Pre drom/ På väg* en vidare betydelse än bara det gamla resandet längs landsvägarna.

Det kan lika gärna handla om vägen tillbaka till en historia man inte fått lära känna.

Och om vägen vidare.

/ Jon Pettersson

Foto: Jonne Heinonen

En förbjuden kärlek

— Att bli en del av walters familj

Av Raymond Husac

Det gick inte helt smärtfritt att komma in i Milos familj. De första gångerna jag var där var allt egentligen ganska enkelt. Jag var bara en vanlig gäst som kom och hälsade på Milos. Alla var vänliga och jag behövde egentligen inte tänka så mycket på hur jag betedde mig eller vad som förväntades av mig. Jag var bara den svenska flickan som hade blivit kär i Milos.

Men efter hand började familjen förstå att det här inte bara var en liten förälskelse som skulle gå över. Milos och jag fortsatte att träffas, och våra känslor för varandra blev allt starkare. Det var då problemen började komma. Jag tror att familjen började inse att jag kanske inte bara var en flicka som skulle passera genom Milos liv – jag kunde faktiskt vara den han tänkte leva med.

Under sommaren åkte hans föräldrar och familj iväg till Norge under några månader. Kanske tänkte de att avståndet skulle göra sitt. Om Milos inte fick träffa mig kanske allt skulle rinna ut i sanden. Tiden skulle gå, känslorna skulle svalna och när familjen kom hem skulle allt vara som vanligt igen. Men riktigt så enkelt var det inte.

När de kom tillbaka från Norge hade ingenting förändrats. Milos och jag var fortfarande tillsammans. Vi hade inte glömt varandra, och det som hade börjat som en kärlek mellan två unga människor hade under tiden blivit ännu starkare. Det måste ha varit en besvikelse för familjen, för deras plan hade inte fungerat. Kärleken hade överlevt både avståndet och tiden.

Då försökte familjen hitta en annan lösning. De ville att Milos skulle gifta sig med en zigensk flicka. Det var så man tänkte att det skulle vara och kanske hade familjen redan sett framför sig hur hans framtid skulle se ut. För mig var det svårt att förstå att andra människor kunde försöka bestämma vem den man älskade skulle gifta sig med. Men Milos visste vad han ville.

Det gick helt enkelt inte deras väg. Milos vägrade att ge upp det vi hade och till slut fick familjen acceptera att deras plan inte skulle fungera. Jag tror inte att allt blev bra över en natt, men någonstans där började en ny period. Istället för att försöka få Milos att välja bort mig behövde familjen börja lära känna den person som faktiskt stod framför dem.

Och när de lärde känna mig förändrades mycket. De började se att jag verkligen försökte förstå deras sätt att leva. Jag ville inte komma in i deras familj och kräva att allt skulle vara som jag var van vid hemifrån. Jag försökte istället lära mig deras seder och bruk och visa respekt för det som var viktigt för dem.

Jag ville också förstå Milos språk. Han talade romanes, och jag tyckte att det var spännande att försöka lära mig. Det fanns naturligtvis inga läroböcker jag kunde köpa eller någon vanlig kurs jag kunde gå. Så min lärare blev Milos. Han fick förklara orden för mig och hjälpa mig att förstå hur de skulle uttalas.

Eftersom språket inte hade något skriftspråk fick han skriva ner orden precis som de lät när man sa dem. Det blev nästan som vårt eget lilla hemliga projekt. Han uttalade ett ord, jag försökte härma honom och sedan skrev han ner det så att jag kunde komma ihåg det. Ibland blev det säkert fel, men förvånansvärt snabbt började jag förstå och kunna använda allt fler ord.

För mig blev språket mycket mer än bara nya ord. Varje gång jag lärde mig något nytt kändes det som att jag kom lite närmare Milos värld. Jag började förstå mer av samtalen omkring mig och kunde själv delta. Och familjen märkte naturligtvis att jag gjorde ett ärligt försök. Jag ville inte bara vara Milos flickvän - jag ville förstå människorna omkring honom.

Det som också slog mig var att jag aldrig fick höra samma sorts gliringar där som jag hade fått från vissa av mina svenska "vänner" och grannar. Jag hade blivit van vid kommentarer, viskningar och människor som tyckte att de hade rätt att döma mig. Hos Milos familj var det istället mitt sätt att vara som räknades. De tittade på hur jag uppförde mig och hur jag behandlade människor.

De äldre i familjen började så småningom acceptera mig. Att jag hade lärt mig språket betydde mycket för dem, men det handlade inte bara om orden. Jag lärde mig att visa respekt för de äldre, att lyssna och att förstå hur man skulle uppföra sig i olika situationer. Det uppskattades. Sakta men säkert försvann känslan av att jag var en främmande svensk flicka.

När Milos och jag sedan gifte oss blev det ännu tydligare. Jag bar deras klädsel och använde diklå (huvudduk reds.anm.), och för familjen var det ett viktigt tecken på att jag hade blivit en del av gemenskapen. Jag var inte längre bara någon som kom utifrån. Jag hade lärt mig deras sätt, deras språk och deras traditioner. Nu såg de mig som en av dem.

Det var mycket nytt att lära sig och ibland var det säkert inte lätt. Men jag hade människor omkring mig som hjälpte mig. Milos fanns hela tiden där och hans systrar hjälpte också till och lärde mig sådant jag behövde kunna. Det som från början hade känts främmande blev sakta mer och mer bekant.

Och någonstans på vägen hände det viktigaste av allt: jag slutade känna mig som en gäst. Jag hade fått en plats i Milos familj – och till slut kände jag mig verkligen hemma....

Mengels arkiv om "zigenare"

- Del 2. blandade brev

Av Arvid Bergman

I förra numret berörde jag bara ett av de många brev som skickades till Paul Fritz Mengel angående de som kallades "zigenare" i Sverige, runt år 1870. Med sina undersökningar ämnade Mengel att skriva något mer omfattande i ämnet. Om han skrev färdigt ett bokmanus eller liknande är okänt, men breven finns kvar. Breven upptäcktes av Allan Etzler, men då långt senare än perioden då han publicerade sin avhandling *Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige* år 1944. En anledning till att brevsamlingen inte uppmärksammades var att Allan Etzler inte accepterades som en "zigenar-expert" under 1960-talet då han hittade brevsamlingen. Därför gjordes ingen analys av arkivet, som dessutom snabbt föll i glömska. En uppgiftslämnare, som precis som i föregående nummer av Drabbrikan, berörde Skånska resande var kyrkoherden i Landskrona Gustav Adolf Thestrup (1795-1870). Han skrev sitt brev till Mengel 1868, två år före hans bortgång.¹

I hans beskrivning av "zigenare" lämnade han bland annat uppgifter om den militära kopplingen. Thestrup nämnde specifikt Sprengportens regemente som tagit emot många "zigenare" och beskrev dem på detta vis:

"..voro huru tjufvaktiga som helst, så mottogos de likväl med vanan reservietter af kompagnicheferna wid regementerna som ofta wärfvade dem som blifwit spö.straffade för stöld. Jag känner med full visshet, att många zigenare funnos bland soldaterna, Wid Kungens regemente och att flere af dem voro gifta—Deras hustrur voro sällan af oblandad race. Jag har varit pastor här sedan slutet af år 1831 men hade denna tid har ej några zigenarfamiljer bott..."

Bortsett från de nedsättande kommentarerna om tjuvaktighet är citatet intressant. Bilden av resande i det militära stämmer väl överens med mina egna iakttagelser i genomgången källmaterial. Under vissa perioder verkar det ha skett stor rörlighet med manskap inom och mellan olika regementen. Även om en resande hade blivit straffad för att ha rymt verkar han ändå ha kunnat komma tillbaka till det militära utan att avskedats permanent. Thestrup tillade även att han mindes att "zigenare" idkade handel med glasvaror i Kristianstads län. Om platser nämnde han specifikt byn Skättilljunga som en plats där en "zigenarfamilj" bott. Under den här perioden nämndes ofta just socknen där byn låg i samband med resande i Skåne. Han tillade att " *Denna by har lenge haft dåligt rykte...*"

¹ Riksarkivet. Paul Frits Mengels samling 720711. Brev skrivet 1868-10-11 G.A. Thestrup.

Sedan berättar Thestrup om en händelse som inträffat 60 år tidigare. Det var en händelse som gått till historien på grund av dess förfarande och konsekvenser. I detta fall handlade det om en mordrättegång där den avgörande utgången avgjordes med ett tärningskastande. Det var alltså med hjälp av en tärning rätten beslutade vem som var skyldig. Detta var en del av en gammal tillämpning inom rättsväsende när man var osäker på vem som var den skyldige fast man ändå var säker på att en av de arresterade var ansvarig.

År 1806 hade ett mord eller dråp skett på en krog vid Rödaled, i utkanten av Kristianstad. Lumpsamlaren Anders Norlin hade misshandlats till döds och de som ansågs synnerligen misstänkta var Axel Ahlqvist, hans fru Anna Margareta Holm samt Peter Lindgren. Händelsen har tidigare redovisats, kanske som mest utförligt av Torsten Nilson i en artikel i tidskriften ALE 1997.² Även folklivsforskaren Jan-Öjvind Swahn beskrev händelsen i sin sista bok *Svenska mord. 23 klassiska fall* (2017). Gemensamt i Nilsons och Swahns framställning är att de överhuvudtaget inte nämner etnicitet om de utpekade. Det nämndes heller inte i domböckerna. Den som däremot nämner det är brevskrivaren Thestrup:

" 3:ne personer af zigenarstam blefvo gripna och misstänkta för att hafva gemensamt hafva föröfvat mordet, en s.k. Tattarekung benämnd Axel (något tillnamn har jag aldrig hört på honom) hans hustru och svåger. Peter Lindgren."

Samtliga tre var av kända resandesläkter som förekommer i äldre forskning. Bland annat förekommer de i Allan Etzlers och Adam Heymowskis avhandlingar.³

Axel Ahlqvist var förmodligen född 1772 i Åkarp, Kristianstad län. Son till Carl Pettersson Ahlqvist och Annicka Lovisa Holmström. Anna Margareta Holm föddes sannolikt omkring 1758 och var förmodligen dotter till Alexander Holm och Anna Maria Lovisa Jakobsdotter. Peter Lindgren föddes möjligen 1770 och var far till en son vid namn Gert. Därför är det inte otroligt att Gert Lindgren den äldre, född 1726 i Ytterlännäs, var far till Peter. Gert Lindgren den äldre dog den 24 augusti 1791 i Röke, Skåne och fick många ättlingar som levde kvar i landskapet.⁴

Vidare fortsätter Thestrup hans hågkomster om att Axel Ahlqvist var den som fick mista livet av de tre och att det skedde på Kristianstads galgbacke. Han hävdade även att han mindes Ahlqvist fru, alltså Anna Margareta Holm:

" Axels hustru war en gång hos min far någre år före omskrifne mord ofverlemnade till honom en paket som mottagits i Vreta stad. Jag minns mycket väl hennes zigenaransikte. Hon var väl och dyrbar klädd och bar mycket guld, stora örhäng, guldkedja m.m."

² Nilson, Torsten. *Tärningskast med livet som insats*. ALE Historisk tidskrift För Skåne, Halland och Blekinge Nr 1 1997.

³ Etzler, Allan. *Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige. Historia och språk* 1944 samt Heymowski, Adam. *Swedish travellers and their ancestry* 1969.

⁴ Tack till Bo Lindwall, Gabriel Wallgren och Anders Berg för era utförliga uppgifter på anbytarforum.

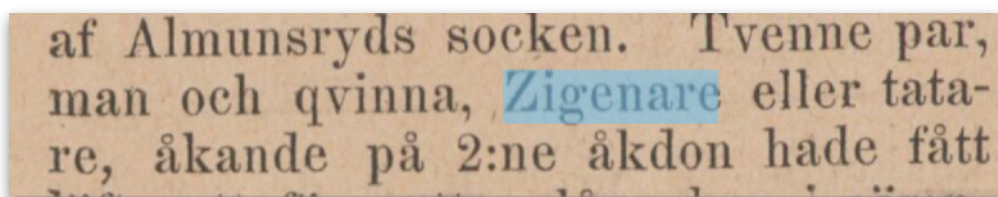
Thestrup beskrev även stämningen runt tiden för avrättningen:

" En vecka förr än afrättningen var utsatt såg man på Skabelöfs fasad och Thorsells ängar , belägen på 3/8 och 5/8 mils väg från Christianstad stor grupper af zigenare församlades, hvilka man ansåg vilja genom till hot m.m.på verkställande makten för att bereda nåd åt deras ... Axels far lefde och var mer bandets anförare. Det var en jättefigur. Han lät andfalla sig förfärliga hotelser mot lantbefolkningen. En vecka före och några veckor efter executionen måste vakterna i staden fördubblas af landtbefolkningen i närmaste byar norr om. "

Man kan fråga sig hur pass väl minnena stämmer rent genealogiskt och om Axel Ahlqvists far verkligen levde då. Hursomhelst var det på det viset Thestrup beskrev sina barndomsminnen. Intressant är att bilden han ger varierar ganska mycket i jämförelser när etnologer eller släktforskare läser innantill i domböckerna. Minnet kan även självklart vara påverkat av dåtidens syn på resandegruppen eller bilden av "zigenare".

Vimmerby⁵

För övrigt omnämns även andra orter i brevsamlingen. Mengel fick även ett brev från en kyrkoherde vid namn Johan Fredrik Svartling. Först började Svartling att nämna att någon med "rent blod" inte fanns kvar i hans distrikt. Även här som i så många andra fall fanns ett essentiellt tänkande hos iakttagaren, i det här fallet Svartling själv. Ett tänkande där man sökte det rena eller äkta när man diskuterade de människor som kallades "zigenare" och "tattare". Ingen indikation fanns, varken under denna period i stort eller i Mengels brevsamling, på att en "tattare" ansågs vara något uppblandat. Det gled man successivt över i att hävda vid början av 1900-talet.

Det gjordes vid den här tiden ingen större åtskillnad av beteckningarna "tattare" eller "zigenare".
Foto: Kungliga biblioteket.

⁵ Riksarkivet. Paul Frits Mengels samling 720711. Brev skrivet 1868-06-10 J.F. Svartling.

Vidare nämner Svartling att stadens namn skulle ha uppkommit av att några av "zigenar"-bakgrund skulle ha sagt om sig själva "*Vi mÄrrbytare*" i en skrivelse till myndigheter. MÄrr är hästar av honkÖn och platsen skulle i sÅdana fall fÅtt namnet efter hÄsthandel. SlÄktforskaren Bo Lindwall har visat att detta referat egentligen hÄrstammar frÅn Carl Jonas Love Almquist bok *Tre fruar i SmÅland*.⁶ Vimmerby har mycket äldre rÖtter och finns nÄmnd i medeltida kÄllor. Äldsta skriftliga omnÄmnandet fÖr Vimmerby är frÅn År 1253.⁷

Artikel frÅn Stockholmstidningen 1906-08-28 om Vimmerby som "tattarstad".
Foto: Kungliga biblioteket.

Om socknar med mÄnniskor som kallades "*zigenare*" som invånare, nÄmner Svartling; Vena, Hallingsberg, LÖnneberga och Eds fÖrsamling. Om specifika slÄkter skriver han fÖljande:

" Rosengren, Dahlstrand och Wall eller Wallengren. FÖr nÅgra och tretio År sedan bodde dock 2 mamseller Nyman, som, att dÖma efter utseendet tycktes tillhÖra denna folkstam och sysselsatte sig mycket med att spÅ i Caffé. Dessa systrar dogo dock vid hÖg Ålder redan pÅ 1830-talet."

De fÖrsta familjerna som nÄmndes är mycket vÄlkÄnda inom den genealogiska forskningen pÅ resandeslÄkter. Bo Lindwall har exempelvis redovisat kÄllor i artikeln *Hund-Fias hÄrstamning. Om de resandes ursprung* (2005) som visar pÅ att slÄkten Wallengren kallades "*zigenare*" under tidigt 1700-tal. Även Sebastian Casinge har skrivit om Wallengren i ett tidigare nummer av Drabbrikan och dÅ visat att de fÖrekom i deportationsÄrenden gÄllande "*tartare*" och "*zigenare*", under tidigt 1700-tal.⁸

⁶ Lindwall, Bo. Anor frÅn landsvÄgen s 131.

⁷ Harrison, Dick. Historiebloggen 2011-10-26.

⁸ Casinge, Sebastian. *Vidskepelse i Roslagen 1702*. Drabbrikan Nr 23 - Mars 2022 s 16.

Även Dahlstrand förekommer i Lindwalls artikel från 2005. Där redovisas släktskap med resandesläkterna från Vimmerby som ofta bar efternamnet Lind. De som av Svartling benämner som Nyman är för mig okända och outforskade, men värt att nämna är att bland romanifolk i Finland och i Skåne förekommer namnet Nyman.

I övrigt uttryckte sig inte Svartling i några positiva ordalag om gruppen. Han benämnde *"zigenarna"* som *"ett lifligt och mordiskt folk, som gerna söker och ger anledning till slagsmål, dervid knifven vanligtvis begagnas..."*.

Jämtlands län

Det finns betydligt mindre information från de norrländska landskapen i Mengels brevsamling. Det kan kanske bero på att inte alla brev finns bevarade, eller så fanns det kanske inte heller något större antal uppgiftslämnare tillgängliga. Ett brev från en Nils Larson finns trots allt bevarat och *Larson i Tullus* var hans signum. Denne man var en svensk riksdagsman och bonde som var född i Näskott socken 1822. På samma plats som han fötts lämnade han jordelivet år 1896. Nils Larsson finns avbildad som staty på Jamtli museum och var under sin levnad en betydelserik och lokalt mycket känd person. Han bidrog bland annat till att järnvägen byggdes ut till Östersund på 1870-talet.

Nils Larson började med att skriva om att de som kallades *"zigenare"* inte gifte sig och att de *"..byta hustrur som gamla kamrat"*.

Larson beskrev Jämtland som en anhalt för Norge eller Västerbotten och att dessa orter vanligen uppgavs vara hemorter för *"zigenare"*.

Detta stämmer bra med de norrländska resandesläkterna som reste fram och tillbaka mellan Norge och Sverige. Förmodligen minskade resorna mellan länderna runt sekelskiftet 1900. I min egen släkt har jag noterat att de minskade för att upphöra permanent för vissa familjer i Norrland medan de som höll tätare kontakt med norska släktingar var bosatta i Dalarna eller Värmland.

Nils Larson i Tullus, en mycket känd Jämtlandsprofil på sin tid. Foto: okänd.

I övrigt gjorde Larson denna beskrivning om de som han kallade "zigenare":

"Hvarje familj har en häst med fordon, vanligen vittnande om fattigdom. Qvinnorna och barnen gå och tigga i alla gårdar i närheten af vägen medan männen vänta med hästarna på vägen. De förra gå då icke i sällskap utan den ene ett stycke efter den andra, men alla besöka dock alla gårdarna, och om de på något ställe sammanträffa, så låtsas de ej veta utav hvarandra. De äro mycket instuderade i konsten att tigga och begagna efter omständigheterna ömsom hot och smicker; sedan de fått ett, begära de ett annat, och spara alltid till sist hvad som kan synas mest nödvändigt; der blott hustrun är tillstädes i huset är det ej lätt för henne att blifva dem qvitt. Nattqvarter taga de alltid i Torp eller backstugor, så långt som möjligt från byar och gårdar, och traktera då alltid värdfolket frikostigt med kaffe, som torparhustrurna alltid tycka mycket om och som de vedergälla med all den välvilja de å sin sida kunna visa."

Larsons beskrivningar var inte direkt positiva men säkerligen så ärliga som han upplevde dem. Eftersom han var en riksdagsledamot, bonde och drivande i industrialiseringen, fanns det ingen mening för honom att höja en nationell minoritetsgrupp till skyarna. Dessutom en grupp som inte ansågs vara delaktiga i industrialiseringen. Även om inga släktnamn nämndes av Larson, kan man vara säker på att det var resandefamiljer som åsyftades i hans beskrivningar. Valakiska romer var av allt att döma inte ute i byarna och sålde varor på detta sätt. Inte heller tog de nattqvarter i torp eller backstugor, i likhet med den grupp Larson beskrev. Enligt tidigare undersökningar, som bl.a. presenterats här i Drabbrikan, var inte heller valakiska romer etablerade i Sverige förrän in på 1870-talet. Detta pekar på att Nils Larson beskriver resande i sitt brev.

Det finns möjligen ett brev från ytterligare en norrländsk präst eller riksdagsman vid namn Asker. Det framgår inte vilken ort han var verksam i men eftersom han hänvisar till Delsbo bör han vara från någon församling som inte var alltför långt därifrån. Asker nämnde att det inte fanns några "zigenare" kvar på hans område men att de som befunnit sig där hade "...uppfört sig stilla och fredligt..".

I kommande nummer av Drabbrikan kommer jag redovisa de resterande delarna av arkivet och även göra en jämförelse med efterföljande faktasamlingar om de som kallades "zigenare" under slutet av 1800-talet.

Konferens och projektavslutning i Norge

Den 25-26 september arrangerade Frantzwagner Sällskapet, Taternes Landsorganisation och Romanifolket/Taternes Språkråd en gemensam konferens om skandinavisk romani i norska Drammen. Under två års tid har de tre organisationerna samverkat i ett NORDPLUS-stött projekt med syfte att hitta sätt och utveckla ett strukturerat språkligt samarbete länderna emellan.

Roy-Willy Wilhelmsen, Holger Gustavsen och Jon Pettersson hälsar välkomna till konferensen

Konferensen var uppdelat i två dagar och under den första dagen var innehållet mer tekniskt och vetenskapligt. Frågor som lyftes riktades brett, både mot talarna själva och de som på något sätt arbetar med eller kommer i kontakt med romani i sin tjänsteroll. Under andra dagen stod istället talarna och nyframtagna språkmaterial i centrum.

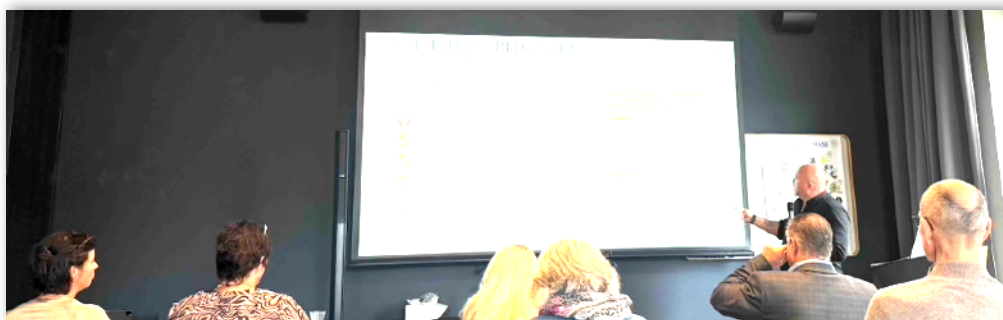
I det inledande välkommandet talade jag, Jon Pettersson (Frantzwagner Sällskapet), Holger Gustavsson (Taternes Landsforening) och Roy-Willy Wilhelmsen (Romanifolket/Taternes Språkråd) om bakgrunden till arrangemanget och projektet. Vid konferensen *Den skandinaviska romanins framtid*, som organiserades av Frantzwagner Sällskapet i Malmö i januari 2024 (se Drabbrikan nr Mars 2024), var deltagarna överens om att något måste göras. Frågan var, vad? Svaret blev det nu avslutade tvååriga samverkansprojektet som kunde genomföras tack vare stöd från NORDPLUS.

Under den första dagen fick deltagarna lyssna till Roy-Willy Wilhelmsen och mig som inledde med utförliga redogörelser om språkets historia och utveckling. Exempel gavs på historiska källor om och på romani, om språksatsningar i de båda länderna och vad det innebär att arbeta med språklig revitalisering. Inom projektet har man börjat med att bygga en sökbar databas. Innehållet bygger på publicerade romanikällor och muntlig kunskap. Återkommande lyftes vilka frågeställningar som lett fram till och varit ledstjärnor för arbetet. Nämligen en gemensam ortografi, ett gemensamt sätt att stava, som skulle underlätta användningen av språket i skrift för språkbärarna i de båda länderna.

Tanken är att den enskilde individen ges bättre möjligheter att använda och utveckla sitt språk. Därigenom stärks också språket och blir mer livskraftigt. Inte minst eftersom talare i de båda länderna får lättare att kommunicera med varandra i skrift, utan förvecklingar, när de använder samma stavning. Något som är högaktuellt i vår digitala och moderna samtid.

Den centrala frågan i konferensen var framtiden. Historien har vi bakom oss, men framtiden framför oss. Vad kan vi lära oss av historien och vad kan vi göra för framtiden? Vad behöver göras?

Förmiddagen började med en tillbakablick och avslutades i vår direkta nutid. Jag presenterade en lång rad källor som vittnar om romanispråket och dess talares förekomst i de båda länderna från 1600-talet och framåt. Han gav en lång rad exempel på vad språket kallades av andra människor. Det var begrepp som *morsmålet*, *häktmakarspråket*, *Boråsmålet*, *deras språk*, *rommaniespråket* och så förstås *rotvälska* – det hemliga språk som historiskt talades över hela Västeuropa. Det som på franska heter *Argot*, på engelska *Cant* eller *Thieves latin*, på tyska *Rotwelsch*, på svenska *rotvälska* och på romani *rotepa/rotipa*.

Roy-Willy berättar om en av männen bakom uppgifterna i Eilert Sundts uppteckning på 1850-talet

Minoritetsspråkstalare i Sverige har lagstadgad rätt till modersmålsundervisning i skolan, men kvalitativa och mer omfattande material saknas. Även om vissa ansträngningar har gjorts. Den första sådana var Myndigheten för skolutvecklings publikation *Miro rakkrar romani* (Jag talar romani) från 2006. Författaren till boken, Jasmin Rosengren, deltog och berättade om processen samt utmaningarna hon ställdes inför i arbetet. Allt gjordes utifrån de förutsättningar man hade då, vilket var väldigt annorlunda jämfört med idag. En rad romanitalare bidrog till boken utifrån sina kunskapsnivåer och uppdragsgivarens experter styrde exempelvis hur man skulle stava.

– Jag förlitade mig på dem, för det var ju de som var experter, sade Jasmin och tillade – Nu har det gått 20 år och jag trodde faktiskt att mer hade hänt. När jag ser att ingenting mer har gjorts blir jag chockad. Sedan arbetet gjordes har hon själv varit borta från minoritetsspråksområdet.

Foto: Privat

En rad exempel på resande som hade gjort olika ansträngningar och bidragit eller varit upphovspersoner till publikationer med romani gavs. Däribland Skolverkets läromedel för åk 4-6 på svensk romani från 2016. En satsning som i grunden var god, men vars resultat kan ifrågasättas. Myndighetens begränsade ekonomi medförde att materialet, med romanitexter och språkövningar, som riktades mot barn utan förkunskaper, inte fick någon ordlista. Därför blev materialet i praktiken också svårt, om inte omöjligt, att använda. Utbildningsradion som skulle ha deltagit hade inte möjlighet att delta. Konferensen krockade både med Bokmässan i Göteborg och andra händelser. Men de hade klippt samman en trailer med exempel på en rad TV-produktioner som har gjorts på svensk romani och av resande.

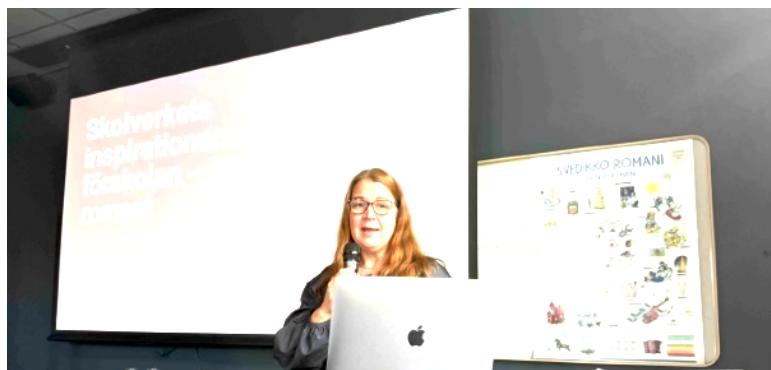

Foto: Jon Pettersson

Från Sverige deltog också Skolverket. Ingela Näsström, som är undervisningsråd, höll en presentation om myndighetens uppdrag när det gäller de nationella minoriteterna och minoritetsspråken. Skolverket har ett samlat ansvar inom sitt område och ska bland annat stödja undervisning av god kvalitet. De ska också verka för att det finns tillgång till läromedel på de nationella minoritetsspråken. Den centrala delen av presentationen handlade om förskolan och ett aktuellt riktat uppdrag. I förskolan ska alla barn få en grundläggande förståelse för de nationella minoriteternas språk och kulturer. Det gäller alla förskolor i landet, oavsett om det finns barn från någon av de nationella minoriteterna i barngruppen eller inte.

För barn som själva tillhör en nationell minoritet finns dessutom ett särskilt uppdrag. De ska få stöd i att utveckla sitt minoritetsspråk och sin kulturella identitet. Förskolan har på så sätt en viktig roll i arbetet med att bevara och föra de nationella minoriteternas språk och kulturer vidare.

Skolverkets senaste satsning är planscher på de fyra språken jiddish, meänkieli, finska och svensk romani. Planscherna har utformats med illustrationer, texter och QR-koder. Till planscherna finns också ett skrivet material som stöd och fördjupning. I det kan man läsa om minoriteternas kulturer. Här ges bland annat exempel på traditioner och högtider samt maträtter med tillhörande recept. Illustratör till planschen på svensk romani är illustratören Marcus-Gunnar Pettersson, som är en prisad barnboksförfattare och bildkonstnär. I arbetet har Frantzwagner Sällskapet varit en samverkanspart och bistått Skolverket med att skapa kontakt med personer som har kompetenser som var nödvändiga för uppdraget. Då närmare bestämt kulturella, språkliga och pedagogiska sådana.

Planschens QR-koder leder till UR-play och deras nyinspelade barnvisor på svensk romani. Då sådana knappast existerar sedan tidigare skrevs sångtexter på romani utifrån kända barnvisor, såsom *Imse vimse spindel* och *Ekorren satt i granen*. Barnvisorna är i något fall översatta från svenskan, men annars skrivna utifrån samma tema som originaltexterna.

Utbildningsradion har under det senaste året sökt efter någon som har visat sig vara villig att ställa upp i inspelningen, utan framgång. I början av sommaren tog Frantzwagner Sällskapet kontakt och erbjöd sig att hjälpa UR att lösa frågan. Vi hittade en ung kvinna som hade allt som efterfrågades, viljan att delta och barn som kunde delta – och en änglalik sångröst. I augusti spelades visorna äntligen in och inom kort kommer de att publiceras på UR-play.

Därtill fick deltagarna möjligheten att träffa Nadia som är med i produktionen och sjunger med sina två barn och sin yngre bror. Inslaget blev ett lysande exempel på hur språket kan utvecklas och möttes av väldigt stor uppskattning från deltagarna.

Som avslutning och krona på verket i Skolverkets presentation kunde några av filmerna visas

Tiden hade nu runnit iväg och det var dags för lunch. Flera deltagare uppehöll sig vid ett bord i borten änden av lokalen och verkade inte vilja gå därifrån. Tony Nilsen är en av flera nutida resande i Norge som skapar traditionellt resandehantverk. Hans nytillverkade traditionella knivar, piskhandtag och dosor är mästerligt snidade och graverade. Föremålens snirkliga mönster är vackra och följer en tradition som kan följas tillbaka till äldre tid för detta slags hantverk. Bordet där Tony Nilsen ställde ut sina exceptionella föremål stod placerat i bakre delen av konferensrummet. Och det var just där folk fastnade. Under konferensens två dagar blev hans bord en museal utställning och återkommande samlingspunkt för besökarnas beskådan och beundran.

Foto: Privata bilder

Under eftermiddagen fortsatte jag med två efterföljande programpunkter. Den första handlade om att arbeta med språk och specifikt med romani. Här lyftes ett stort antal aspekter som på olika sätt påverkar förutsättningar och vägval i en språklig revitaliseringsprocess. En utgångspunkt var den svenska (och norska) romanins ordförråd. Grovt räknat finns det 3.500-4.000 ord. Genom sammansättningar kan man dock formulera ca 10-12.000 ord och begrepp. Detta motsvarar en svensktalande, eller norsktalande, åtta- eller nioårings ordförråd. Frågan är därför – Hur ska vi kunna utveckla språket? Vilka steg behöver tas, på vilket sätt, av vem och när?

Språk är ett medel för kommunikation. Ett som bygger på ljud. Fåglar kommunicerar också med ljud, men kanske inte lika komplext? Datorer använder sig av binära tal, ett språk av ettor och nollor. Så i slutändan borde väl arbetet med romani inte skilja sig från att arbeta med andra språk, eller?

Vid varje plats fanns pennor och papper för att skriva ner frågor. Den sista programpunkten för dagen var en timma med öppet samtal. Men några av deltagarna var så ivriga och engagerade att de glömde av sig och började ställa frågor och diskutera mitt i dragningarna. Att språket väcker känslor är vi väl medvetna om, men tyvärr gled engagemanget emellanåt över i ett alltför stort fokus på egna ställningstaganden och kritik som uppenbarligen var baserad på egna föreställningar, okunskap och missförstånd. Att diskutera språkliga aspekter och skeenden utifrån vetenskaplig grund med individer som saknar insikter och bildning i området är förstås komplext. Om man adderar aspekter som ovilja eller oförmåga att ta till sig evidensbaserad kunskap, då blir det rentav omöjligt. En ytterligare dimension av utmaning är den djupa misstänksamhet som resande kan bära på. En som riktas mot allt och alla. Det är förstås ofta en konsekvens av historiska skeenden. Presentationshållarna höll sig sakliga och svarade på alla frågor och redogjorde för projektets idé och målsättning. En återkommande fråga var om arbetet skulle komma att utgöra en standard för romani i Sverige och i Norge. Det är förstås möjligt att utvecklingen går ditåt, blev svaret. Men utgångspunkten ska vara att förenkla för språkbärarna, inte försvåra.

Då flera av deltagarna visade sig vara verksamma inom byggbranschen drogs paralleller till hur man inom detta skrå ständigt utvecklar nya och förbättrade verktyg och material. Detta för att förbättra resultat, spara tid, skapa säkrare arbetsmiljö osv. Kan man applicera samma filosofi när det kommer till det språkliga arbetet? Det vore kanske något att tänka över?

Nästa punkt var en gemensam databas som projektorganisationerna har påbörjat att utveckla tillsammans. Innehållet bygger på historiskt publicerade källor och opublicerade privata uppteckningar. En funktion är att samtliga källor, som är skrivna med olika stavningar, i sökresultaten ska visas enligt gemensamma stavningsregler.

I svenskan kan sj-ljudet exempelvis stavas på 13 olika sätt. *Sj-* < sjö, *skj-* < skjul, *stj-* < stjärna, *sk-* < sked är inhemska svenska stavningar medan resterande kommer från låneord; *sch-* < schack, *sh-* < shorts, *ch-* < choklad, *ge-* < geni, *gi-* < giraff, *j-* < journalist, *-ti-* < station, *-si-* < vision, *-ssi-* < diskussion. I norskan kan man stava *sj-* < sjø, *skj-* < skjære, *sk-* < ski, *sh-* < show, *sch-* < schnitzel, *ch-* < champagne, *-rs-* < norsk.

Svenskans tj-ljud är mer lättstavat med sina fyra varianter; *tj-* < tjej, *k-* < kedja, *kj-* < kjol och det inlånade *ch-* < chips. I norskan är de traditionella motsvarigheterna *kj-* < kjøpe, *k-* < kino, *ki-* < kirke, *ky-* < kylling, *tj-* < tjue, medan det inlånade *ch-* < chips också används.

För att förenkla användningen och förståelsen av språket i skrift har vi valt inom projektet att stava sj-ljudet som *-sch-*, vilket, tvärtemot vad någon kritisk röst hävdade, redan finns i båda språken. Tj-ljudet stavas som *-tch-*, vilket däremot inte finns i någotdera av språken. En konferensdeltagare kommenterade att stavningen påminde om engelska och tyska, vilket också precis är själva tanken bakom stavningen. Språken är nämligen sådana som våra ungdomar – dvs. den huvudsakliga målgruppen för arbetet – är vana vid. De kan inte förväntas ha något bekymmer med att använda den "oskandinaviska" stavningen.

I övrigt används norska och svenska vokaler å, ä/æ och ö/ø där ljuden förekommer. Romanin som talas i Skandinavien har också tagit efter kontaktspråkens långa och korta vokaler. Dessa utmärks av följande dubbla konsonanter, t.ex. *-pp-*, *-tt-* och *-vv-*, såsom i de båda språken. Den svenska stavningen *-ck-* har ersatts av *-kk-*, som redan förekommer i norskan. En aspekt är att stavningen tydligare ska visa att romani inte är ett svenskt eller norskt slangspråk, vilket romani i de båda länderna under långt tid har blivit uppfattade som.

Efter en demonstration av databasen hölls en avslutande punkt om språklig revitalisering. Presentationen genomsyrades av frågeställningar. Hur kan man göra? Vem kan göra det? När kan eller bör det göras? På vilket sätt? Är man lämplig? För vem gör man det? Vilken målsättning har man? Vad vill man uppnå? Vill man göra det själv eller tillsammans med andra? Frågeställningarna, som var och en som är engagerad bör ställa sig, är många. Den kanske viktigaste är: – Har jag de kompetenser som krävs?

Nu kunde den avslutande diskussionen inte låta vänta på sig. Såsom det ibland kan bli valde några få deltagare att ge sig in i ordkrig istället för att föra ett konstruktivt och respektfullt samtal. Istället för att ge förslag på förbättringar framfördes en lång rad klagovisor över hur stavningen inte är "norsk".

Uppenbarligen hade man inte förstått, eller kanske velat förstå, de anföranden som hållits under dagen. T.ex. att romanitalare i Sverige och Norge. Att ortografin hade utvecklats utifrån råd som getts av språketare och pedagoger, personer som är professorer och experter inom området, hade framförts för döva öron. Kopplingen mellan att ha en viss struktur, norm, form eller standard – om man så vill – och utsikterna för att nå goda resultat i ett kvalitativt språkligt arbete, en sådan kunde inte dras.

En lista med motsatsord - stor/liten, tjock/smal etc. – sattes upp som exempel. Flera gånger var det inte en enda av deltagarna som kände till vad orden för en sak på romani var, eller vad ett specifikt romaniord betydde. Senija Vurzer från ISOFS Språkcentrum för romani chib deltog vid konferensen och kunde bidra med exempel där fokus låg på romani. När vissa ord eller uttryck kom på tal kunde direkta frågor ställas till henne och få direkta svar. Bland annat kunde skillnader mellan ord som förekommer i västeuropeiska varieteter respektive östeuropeiska exemplifieras i direkt dialog mellan föredragshållaren och henne.

När det kommer till konkreta exempel så var det ingen i publiken som kände till att '*reppra*' betyder 'minnas/komma ihåg'. Ett vanligt förekommande sätt att styrka romaniordens riktighet är att slå i äldre svenska eller norska publikationer. Hur dessa har skapats och vilka brister och begränsningar de kan ha finns det som regel inga direkta funderingar kring. Endast en enda svensk uppteckning, skriven av chefen vid spinnhuset i Norrköping år 1847 och märkt "romani", har ordet upptaget. Fast då som '*läppra*', men om

Förstå	<i>Haija</i>		
Weta	<i>Janna</i>		
Komma ihåg	<i>Läppra</i>	En, ett	<i>Jek</i>
Ljuga	<i>Kacka</i>	2	<i>Dy</i>
Hafva	<i>kamma</i>	3	<i>Trinn</i>

det är en missuppfattning av '*reppra*', som förekommer i en mängd närliggande romanivarieteter som '*raperel*', '*reperel*', '*riperel*', eller om det är en variant som ligger närmre den lettländska romanins '*liperel*', är

svårt att veta. Förvisso finns '*leperi*' upptecknad hos sinti i Slovenien och '*leperel*' hos romer i östra Slovakien, på gränsen till Ukraina. Oavsett så kan det konstateras att ordet är ett romaniord och att ingen av deltagarna kände till det. Om man saknar kännedom om ord som är så pass grundläggande i ett språk, då kan man fundera på var den språkliga nivån faktiskt ligger, och det är just denna vi genom arbetet strävar efter att höja.

Samtalen blev allt intensivare och till sist blev några deltagare, som är företrädare för två skilda norska resandeorganisationer, en aning väl upprymda i sin ordväxling.

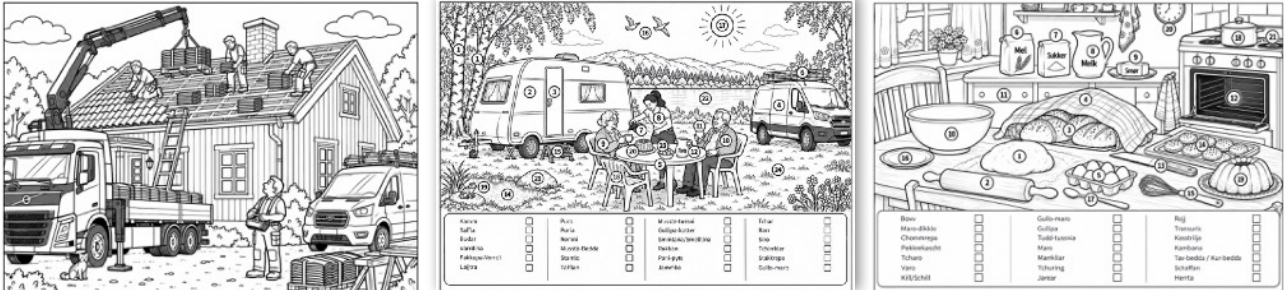
En av dem har varit med och utformat ett innehåll på norsk romani till en språk-app. Appen har översättningar av ord och fraser på många olika språk, men inte längre på norsk romani. Vad jag förstod berodde det på årliga licenskostnader. Både innan och under konferensen gavs denne app-skribent möjlighet att med egna ord berätta om sitt arbete. Denne avböjde vänligt med hänvisning till att hen ville lyssna till vad vi hade att säga. Denne deltagare har även stark koppling till en resandeorganisation som inte har varit involverad i arbete kopplat till NORDPLUS-projektet som konferensen handlade om. Även om de innan allt påbörjade bjöds in att delta. Individer runt och inom organisationen bedriver olika former av språkprojekt, men på vilken nivå och med vilken målsättning är oklart.

Tillsammans med en närstående, som har en styrelsepost i nämnda organisation, bröt man återkommande in i talarnas presentationer. Det ställdes frågor och fälldes kommentarer och gavs egna anföranden. Arrangörernas hänvisning till att frågor skulle avhandlas under den avslutande timmens öppna samtal respekterades inte. Trots detta fick alla frågor sakliga och utförliga svar. Olyckligtvis ledde situationen och bristen på hänsyn till de övriga deltagarnas trevnad, till att en av konferensdeltagarna, som dessutom ingår i en annan resandeorganisations styrelse, ställde motfrågor om arbetet med nämnda språk-app. När den frågvisse app-skribenten gav ett svar, som förmodligen de flesta närvarande uppfattade som högdraget och provocerande, då tappade olyckligtvis den andra personen humöret och svor "Håll käft!" tillbaka. Stämningen blev tryckt, men lade sig snart.

Situationen är förstås en följd av en lång historia där en folkgrupp, av en mängd olika anledningar, har förlorat stora delar av sitt språk. Idag har man kvar några skärvor av något som en gång var en helhet, och de vårdar man som ett ovärderligt arvegods. Att ens kunna föreställa sig att ens föregående generationer kanske redan hade förlorat mycket, det går inte för sig. Ändå finns en medvetenhet om att man förr behärskade språket bättre. Men att ta till sig av sådant som inte kommer från dem, det vill man inte göra. Att ifrågasätta och tillbakavisa ord man aldrig hört tidigare – trots att inga alternativ finns – och att vägra fylla språkliga luckor, det leder givetvis bara vidare i en allt brantare nedåtgående spiral. Konferensens syfte var att sätta den nutida situationen i sitt rättmätiga sammanhang, och presentera väl utarbetade förslag på en väg framåt. Förstås är alla fria att göra som de vill och behöver inte följa metoder och processer som är grundade i kunskap och forskning.

En representant från norska Kulturdirektoratet lyssnade noga till konferensens anföranden och de diskussioner som uppstod. Om det nu finns olika dialekter i olika delar av landet, som det påstods, kunde man då inte skriva på olika sätt? Frågan är vad det skulle tjäna till. En av poängerna är att en gemensam ortografi och ett gemensamt lexikon har en målgrupp på 80.000-100.000 individer i två angränsande länder. Individer som ingår i samma historiska, genealogiska, kulturella och språkliga sammanhang. Tillika är det inte några avgrundsdjupa skillnader mellan deras majoritetsspråk. Därför skulle den enskilde individen gagnas genom att få möjlighet att återigen kunna lära sig, använda och utveckla det minoritetsspråk såsom deras förfäder gjorde, för inte så länge sedan. Varför skulle någon ha något emot detta? Ja, det är en bra fråga.

Konferensens andra dag innehöll ett mindre tekniskt program, riktat mot talarna själva. Dagen började med kortare språkexempel som kan användas i workshops. Ett exempel var en genomgång av en lista med motsatsord - stor/liten, hår/mjuk, lång/kort, långt borta/nära, här/där osv. Ett annat sätt är att använda målarböcker med bekanta miljöer eller övningar där ord ska kopplas till föremål på en bild. Sådana hade skapats med hjälp av AI-verktyg.

En av ungdomarna från en fjärde deltagande norsk organisation överraskade med att visa sin egenutvecklade app med romaniquiz och inbäddad musik. Det har visat sig att det finns ett stort intresse bland våra ungdomar. Är det inte vårt ansvar att bistå dem på bästa sätt?

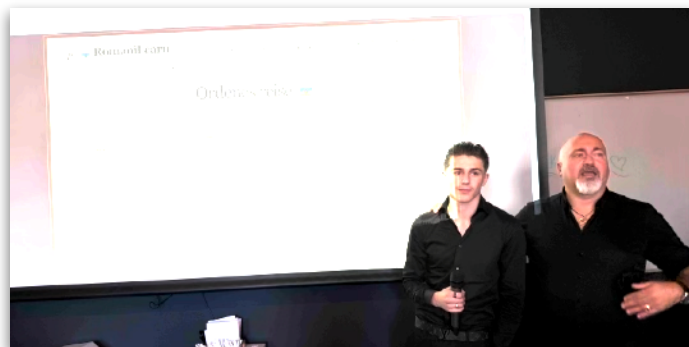

Foto: Jon Pettersson

Konferensen gav en rad lärdomar och frågor att reflektera över. Med andra ord har vi en del att fundera över även i framtiden, i den riktning vi rör oss. Förhoppningsvis kan vi fortsätta med det nu grundlagda arbetet och bygga vidare, engagera fler kompetenta personer och knyta till oss de kompetenser som är avgörande för resultaten i det språkliga revitaliseringsarbetet.

Jon Pettersson

Var de inte rentav förfalskade egyptier?

Så skriver den brittiske historikern David Cressy att man vid oräkneliga tillfällen genom historien uttryckt sig om Storbritanniens romanifolk. I sin bok *Gypsies: An English History*, utgiven av Oxford University Press 2018, redogör han för hur romanifolk på de brittiska öarna sedan 1500-talet har betraktats, omskrivits och behandlats. Cressy berättar inledningsvis att hans mor hade bakgrund i romanifolk, men levde som gemene man i det samtida Storbritannien och aldrig talade om detta. Med bokens mer än tusen fotnoter för han samman ett mycket stort historiskt material: lagtexter, rättsfall, tryckta skrifter och illustrationer av de människor som i äldre källor kallades "egyptier".

Redan 1542 publicerades Andrew Boordes *Fyrst Boke of the Introduction of Knowledge*, med ett kort avsnitt om detta annorlunda folkslag som kallades "egyptier". Hans tretton fraser på romani är den tidigaste kända uppteckningen av språket i världen. Cressy använder genomgående ordet *Gypsies*. Poängen är inte att göra det till en modern beteckning, utan att följa hur ordet använts och laddats genom historien. Det är just denna förändring – från nyfikenhet och fascination till misstänkliggörande och förföljelse – som blir en av bokens röda trådar.

Från hov till förföljelse

Inledningsvis följer den brittiska historien ett mönster som känns igen från stora delar av Västeuropa. De första kringresande följen som kallades "egyptier" kunde tas emot med både frikostighet och fascination. De umgicks ibland med högadeln och kunde röra sig vid hoven. De första följen förefaller ha nått de brittiska öarna omkring 1504-1505. Cressy pekar på att en order från den franske kungen Ludvig XII år 1504, som krävde att "egyptier" skulle lämna Frankrike, kan ha bidragit till att de tog sig över Engelska kanalen.

Ett särskilt intressant namn är Antonio Gagino. Han besökte Skottland 1505 och reste senare vidare med ett rekommendationsbrev från den skotske kungen. År 1512 finner vi honom i Stockholms stads tänkebok som en herre "aff kleene egiffti land" och ledare för ett följe som i den svenska källan kallades "Thaatra". Här knyts den brittiska berättelsen direkt till den skandinaviska. Samma människor och följen rörde sig genom de europeiska kungadömena, medan myndigheternas sätt att beskriva dem efter hand kom att likna varandra allt mer.

Inte bara fattigdom

En vanlig föreställning är att romanifolk genom hela sin europeiska historia levt i ett närmast konstant tillstånd av fattigdom och social misär. Källorna ger en annan bild. År 1564 förekommer exempelvis "egyptiern" George Faw i en källa där han betalar tillbaka ett lån med guldringar och andra dyrbara föremål. Flera personer ur klanen Faa/Fawe återkommer i den skotska kungamakten och adelns närhet. Under Henrik VIII:s tid tog aristokratiska kvinnor vid det Engelska hovet dessutom intryck av de "egyptiska" kvinnornas klädsel, med stora sjalar och turbanliknande huvudbonader. Det exotiska modet spreds vidare och visar den märkliga dubbelheten: samtidigt som en särskild grupp människor kunde fascinera och efterliknas så kunde de misstänkliggöras. Den samtida poeten John Skelton beskrev en gästgivarfrus klädsel med orden:

"like an Egyptian" - som en egyptier

"Crapped about" - svept omkring

"When she goeth out" - när hon går ut

En intressant uppgift är att klanen Faa/Fawe efter flera generationer i Skottland fortfarande var kringresande. Medlemmar reste runt, beväpnade med svärd och muskötter. Cressy skriver att fejder mellan olika följn förekom. Men det är viktigt att inte läsa sådana källor som om de ensamma beskrev ett helt folk. De berättar framför allt om vad myndigheter och andra skribenter valde att anteckna – konflikter, brott, avvikelser och sådant som väckte uppmärksamhet. Vardagens handel, hantverk, familjeliv och fredliga möten med den bofasta befolkningen lämnar av naturliga skäl betydligt färre spår i rättsliga arkiv.

Lagarna riktas mot de kringresande

I avsnittet *Gypsy hunts* beskriver Cressy organiserade "zigenarjakter" på den europeiska kontinenten, särskilt under 1600- och 1700-talen. Något motsvarande, organiserade jakter, uppstod inte på samma sätt i Storbritannien, men där stiftades i stället flera hårda lagar riktade mot "egyptier". De kunde leda till deportation och i vissa fall dödsstraff. Själva tillvaron som kringresande och identifieringen som "egyptier" blev därmed något som staten försökte reglera bort.

Våren 1596 fängslades 196 män, kvinnor och barn i Yorkshire med stöd av den samtida lagstiftningen. I en källa beskrevs de som människor som använde förklädda kläder och ett "förfalskat tungomål". De påstods ägna sig åt bland annat handtydning, att spå i händer.

"ett hundrade, fyra tjug och sexton personer, män, kvinnor och barn ... somliga av dem föregivande sig hava kunskap uti handtydning, anlets- och kroppstyden samt andra missbrukade konster, brukande vissa förklädda klädedräkter och ett förfalskat tungomål, tvärtemot detta rikets lagar och stadgar." ¹

Av de fängslade var 106 vuxna. De dömdes först till galgen, men rätten ändrade sig och erbjöd dem livet om de lovade att "bättra sitt leverne" och försörja sig i en näring som myndigheterna betraktade som ärlig. Efter att ha accepterat villkoren frigavs de.

Här finns ett tema som återkommer i land efter land: det räckte inte att försörja sig. Försörjningen skulle ske på ett sätt som majoritetssamhället erkände som ordnat, bofast och legitimt. Handel, ambulerande hantverk, hästhandel, underhållning och andra rörliga näringar hamnade lätt i gränslandet mellan accepterat arbete och det som myndigheterna kallade lösdriveri, tiggeri eller bedrägeri.

"Förfalskade egyptier"

År 1607 gav advokaten John Cowell ut *The Interpreter*, en skrift där juridiska begrepp förklarades. Hans definition av "egyptier" är talande. De beskrivs som engelsmän eller walesare som sluter sig samman, förklarar sig, mörkar huden, skapar sig ett okänt språk och vandrar från plats till plats för att lura den okunniga allmogen. Bilden är nästan fullständig: de påstås vara falska, bedrägliga och tjuvaktiga. Till sist ifrågasätts också själva deras existens som en särskild grupp och deras språk.

Det är svårt att inte känna igen mönstret från Sverige. Även här kom "tattare"/"zigenare" med tiden att beskrivas både som en främmande grupp och som människor ur den inhemska befolkningen som påstods ha lagt sig till med ett särskilt levnadssätt. Motsägelsen i sig är både intressant och viktig för tolkningen av historien. Om de betraktades som främmande kunde de fördrivas. Om de betraktades som inhemska men "förklädda" kunde deras kultur, språk och grupptillhörighet avfärdas som bedrägeri. I båda fallen hamnade de utanför det normala samhälle som staten ville skapa.

Kidnappare och andra gamla skrönor

Föreställningen att främmande människor rövar bort barn är mycket gammal. I olika kulturer har troll, vättar, främlingar och minoriteter fått bära samma skräckbild. Alltsedan romanifolk ankom till Västeuropa kom även de att fogas in i berättelsen. Barn kunde skrämmas med att "tattare"/"zigenare" skulle ta dem om de gick för långt hemifrån eller inte lydde sina föräldrar.

¹ 'one hundred, four score and sixteen persons of men, women and children... some of them feigning themselves to have knoweldge in palmistry, physiognomy, and other abused sciences, using certain disguised apparel and forged speech, contrary to the laws and statutes of thes realm.'

Ett uppmärksammat brittiskt exempel är fallet Elizabeth Canning, år 1753. Den då artonåriga flickan Elizabeth Canning hävdade att hon hade hållits fången i ett hus utanför London under en månads tid. Man hade försökt tvinga henne till prostitution, men hon hade vägrat. Till slut hade hon lyckats fly genom ett fönster. Väl tillbaka i London pekade hon ut den äldre "egyptiska" kvinnan Mary Squires som en av de skyldiga. Squires dömdes till döden. Men när fallet undersöktes närmare visade det sig att hon befunnit sig långt trakten vid den tid då kidnappningen skulle ha ägt rum. Hon benådades och frigavs. Vad Canning faktiskt hade varit med om förblev oklart. Fallet visar däremot hur lätt en redan etablerad föreställning kunde göra en romanifamilj trovärdig som syndabock.

Namn, seder och språk

De personer som namnges i de tidigaste brittiska källorna bär i huvudsak kristna och europeiska namn som Sebastiene, Barbara, Helen, Philip, Bernard och Martyn. I nästa generation möter vi Andrew, Anthony, John, James och George. Även om undantag förekommer så ger namnskicket knappast bilden av ett folk som levde avskilt från det omgivande samhället. Tvärtom visar det hur nära sammanflätade romanifolk redan tidigt var med de samhällen där de levde och reste.

Cressy berör sedvänjor mer sparsamt. Han nämner bland annat uppgifter från 1700-talet om att en avlidens ägodelar kunde brännas, något som stod i kontrast till den protestantiska brittiska begravningstraditionen. Att de avlidna "egyptierna" brändes tillsammans med sina ägodelar på likbål bör ha tätt sig chockerande för britterna.

Även om dop förekom så nämns det bara flyktigt. Ett exempel är från år 1595. Då döptes en son till "egyptiern" William Valentyn och fick det för den brittiska samtiden mycket ovanliga namnet Pharaon – dvs. Farao.

Språket är särskilt intressant ur skandinavisk synvinkel. Cressy beskriver hur brittisk romani med tiden utvecklades i riktning mot ett sammanflätat språk, där ett romskt ordförråd användes tillsammans med värdspråkets grammatik. Det påminner tydligt om utvecklingen i skandinavisk romani. Äldre forskare såg språket som ett slags bevis för att man ingick i gruppen. I källorna återkommer föreställningen om att det i praktiken rörde sig om ett hemligt språk. Ett som hade hittats på för att utomstående inte skulle förstå.

Den brittiska dokumentationen är trots allt begränsad. Andrew Boordes *Egypt Speche* från 1540-talet innehåller bara ett fåtal fraser, och Cressy nämner också en uppteckning från Hampshire 1616 med

omkring hundra ord och uttryck. Några former är slående bekanta för den som känner svensk romani: *Toner moy*, "tvätta munnen/ansiktet", *cubney gaggey*, "en havande kvinna", och *chirin kessy*, "skär börsen". På svensk romani motsvaras de ungefär av < 'Tovva mojen', 'kabbni gajia' och 'tchinngra kissiken'. Flera hundra år och Nordsjön skiljer källorna åt, men släktskapet är fortfarande synligt.

Den svenska parallellen

Det är frestande att tänka sig att Cressys brittiska historia läses som en särskild engelsk berättelse. Men väldigt mycket av det som presenteras känns igen från övriga Västeuropa, Norden och Sverige. Tidsmässigt tar historien sin början i samma period, med bara några års mellanrum. Dessutom figurerar samma följe och namn i de tidigaste brittiska och svenska källorna. I Drabbrikan har den svenska utvecklingen belysts från flera håll, och det är framför allt med utgångspunkt i detta den svenska parallellen ska dras. Det handlar inte enbart om att Storbritannien och Sverige hade identiska lagar, utan om ett återkommande mönster där romanifolks rörlighet, näringar och själva närvaro i samhället gång på gång blev föremål för reglering och misstänkliggörande. De levde helt enkelt i ett samhälle där det inte fanns särskilt många alternativa vägar att välja för sin överlevnad.

I Drabbrikan har vi bland annat granskat den ofta upprepade uppgiften att valakiska romer, sedan de anlände i slutet av 1800-talet, skulle ha varit förbjudna att stanna mer än tre dagar, tre veckor eller tre månader på samma plats. Någon generell svensk lag med sådan innebörd kan inte beläggas. Det är en viktig korrigerande. Historien var komplex och svår som den var. Den behöver inte göras värre än den faktiskt var. Vi kan konstatera att kringresandet faktiskt omgavs av en mängd begränsningar. Inrikes passtvang gällde fram till 1860 och utsikterna att få tillgång till respass var begränsade. Därtill fanns nationella lagar och lokala ordningsregler som styrde vilka verksamheter och näringsfång det fanns möjlighet att kunna bedriva. Olika former av lagstiftningar kunde slå hårt mot människor vars försörjning byggde på rörlighet, inte minst 1885 års lösdriverilagstiftning. 1900-talets statliga resonemang framställdes dessutom både "tattare" och "zigenare", som då enbart användes för de nyttillkomna valakiska romerna, som samhällsproblem. Den främsta orsaken var just för att kringresande människor ansågs vara svårare att kontrollera än fastboende.

Detta blir särskilt tydligt när man ser på själva försörjningen. Hästhandel och ambulerande handel hörde till de viktigaste näringarna för resande, samtidigt som andra försörjde sig genom bland annat kopparslageri och förtening eller rentav olika former av underhållning. I Drabbrikan har även beskrivits hur kringresande handel faktiskt gav kvinnor möjligheter att bidra till familjens försörjning i en tid då kvinnors ekonomiska handlingsutrymme i det övriga samhället var starkt begränsat. Resandet var alltså inte bara ett planlöst kringstrykande. Det var i hög grad knutet till människors överlevnad i form av försörjning genom arbete, handel och hantverk.

Intvingade i en fålla

Historien blir särskilt intressant när man inser att romanifolks överlevnad å ena sidan byggde många traditionella näringar på att man reste. Å andra sidan reglerades själva rörligheten, och när de reste betraktas de som lösdrivare eller "kringstrykande". Samtidigt kunde det lokala mötet med den bofasta befolkningen vara både positivt och välkomnande – eller också allt annat än välkomnande. Romanifolk hamnade därmed lätt i en fålla: de levde av näringar som krävde rörlighet, men just rörligheten användes som ett tecken på att deras liv inte var ordnat på det sätt som samhället förväntade sig.

Sebastian Casinges artikel "Det gör väl inget om en hund skäller på skojar" i Drabbrikan nr 12 ger en konkret bild av detta. Där följs en resandesläkt över flera generationer. En anfader deporterades under 1700-talet med stöd av dåtidens riktade lagstiftning mot "tattare" och "zigenare". I senare generationer drivs några över gränsen till Norge, andra förvisas från Östhammar år 1801, även familjemedlemmar senare kunde återvända. Genom historien lever familjen av fullt begripliga näringar: häktmakeri, glas- och porslinshandel, valackning (kastning av hästar), hästhandel och gårdfarihandel. Generation efter generation går näringarna i arv.

Våra historiska källor ger otaliga exempel på denna motsägelsefulla situation. Människor kunde fördrivas och förvisas, men förväntades samtidigt leva ett tämligen ordnat liv. De kunde mötas av förakt och misstro därför att de reste, samtidigt var deras hantverkstjänster och varor efterfrågade – och att tillhandahålla dem förutsatte att man reste. De som väl fick en fastare förankring, undslapp inte den negativa synen majoritetsbefolkning hade. I Östhammar fanns liksom på många andra platser resande som hade burskap, betalade skatt och i vissa fall ägde fastigheter, men som ändå kallades "skojar". Casinges artikel visar samtidigt något som är viktigt att förstå: relationen till den bofasta befolkningen var inte ständigt konfliktfylld. Bönder var beroende av hästen. Att få en hingst lugn och arbetsvillig bland dräktiga ston var omöjlighet. Därför behövdes skickliga valackare som kunde kastrera hingstar. Hästhandlare var något samhället inte klarade sig utan. Många vardagliga kontakter fungerade uppenbarligen väl, i annat fall skulle gruppen inte kunna överleva fram till modern tid. Att historien är mer nyanserad och mänsklig än vad man kan utläsa i gamla lagar och förordningar är ett faktum. En enkel berättelse om två grupper som stod mot varandra, men interagerade för att man behövde varandra, är mer trovärdigt.

Liksom Cressy beskriver från Storbritannien så var fördomarna alltid närvarande även här i Sverige. De kunde också ge mycket konkreta följder. I Casinges artikel beskrivs hur ordet "skojar" användes som ett nedsättande gruppnamn och hur en nådeansökan från 1880-talet talar om en "afgjordt fiendtlig stämning" mot människor som hade valackning till levebröd. Det säger något väsentligt om den fålla de var tvingade in i. Försörjningen kunde i sig bli ett kännetecken som gjorde människan misstänkt. När yrke,

släkt, rörlighet och grupptillhörighet vävdes samman blev det helt enkelt omöjligt att bara träda ur den position som omgivningen hade placerat en i.

Lagar, fördrivning och överlevnad

Den längre historien förstärker förståelsen och i Drabbrikan har vi återkommande beskrivit hur resande före 1860 påverkades av passtvánget. Att den som färdades utan giltigt pass per automatik straffades, antingen för lösdriveri, olovligt kringstrykande eller att man saknade laga försvar, dvs. någon som borgade för ens försörjning. I Drabbrikans texter har också visats hur alternativa begrepp, såsom häktmakare, tråddragare, krämarefolk osv., användes istället för "tattare" och "zigenare". Sannolikt för att slippa följa tidens drakoniska deportationslagar. Ett liknande mönster träder fram i Cressys texter. Istället för att behandla *gypsies* i enlighet med gällande lagar och deportera dem ifrågasattes om de verkligen var *gypsies*. Samma slags resonemang kan man notera även här i Sverige. Samtidigt fanns det bevisligen de romanifolk trots olika förbud ändå kunde få tillgång till sådant de var förbjudna. I 1766 års påbud angående gästgivare-skjust anges exempelvis att personer som betecknades som "tartarer" inte skulle få använda skjutstjänsterna. Dessa låg i anslutning till gästgiverierna och källorna visar att resande faktiskt använde och rentav själva kunde driva gästgiverier. Hur såg det då ut med själva skjutstjänsten? Också här ser vi ana en skillnad mellan lagens kategorier och människors verkliga liv.

Det historiska resandet ska ses som helt nödvändigt inte något villkorligt. Drabbrikans samlade artiklar visar en betydligt mer komplicerad verklighet än vad man ofta vill presentera. Rörligheten kunde vara en etablerad ekonomisk strategi och en del av ett nedärvt levnadssätt. Men den påverkades av förvisningsparagrafer och regler kring passtvång. Hur en resa och handel kunde anses vara lovlig respektive olovlig. Sedan fanns det förstås olika former av bestämmelser, t.ex. om vistelse, och lokala motsättningar hos folk i olika bygder. Människor anpassade sig efter de möjligheter som faktiskt stod öppna. De reste där kunderna och försörjningen fanns. De använde släkt- och kontaktnätverk och återvände ofta till samma områden generation efter generation.

Här finns en tydlig parallell till Cressys brittiska material. I båda fallen har majoritetssamhället haft en benägenhet att beskriva följderna utan att alltid fråga efter orsakerna. Den kringresande blir "vagabond"; den som lever av handel och tillfälliga arbeten blir "sysslös"; den som håller sitt språk inom gruppen blir hemlighetsfull och misstänkt. När samma föreställningar sedan återkommer i lagtexter, tidningar, litteratur och folkminnen börjar de till sist framstå som beskrivningar av hur människor trodde att de var. Bilder skapade av omgivningen kan knappast tas för en korrekt beskrivning av hur det faktiskt var.

Två bilder som levde kvar

Cressy beskriver hur två motsatta bilder av *Gypsies* levde kvar från 1600-talet. I den ena var de avskyvärda bedragare och vagabonder. I den andra var de romantiserade och avundsvärda för sin påstådda frihet. Samma dubbelhet känns igen i Sverige. I Magnus Bergs bok *Romanen och Tattaren* (2021) presenteras en gedigen genomgång av hur "tattare" beskrivs i svensk skönlitteratur från 1842 och framåt. Där framträder resande återkommande som antingen förskräckande avvikelser från det normala eller som något exotiskt och lockande. Likadant ställs "tattare" (de resande) mot "zigenare" (valakiska romer) under 1900-talet och fram till idag. Två motsatta bilder – men båda skapade utifrån majoritetssamhällets behov.

Det är kanske just motsättningen mellan dessa bilder som är mest avslöjande. Romanifolk har kunnat beskrivas som alltför fria och samtidigt hållas tillbaka av regler. Som människor som inte vill bli bofasta samtidigt som enskilda familjer förvisats från orter där de skaffat sig en förankring. Som arbetsovilliga samtidigt som deras traditionella näringar förutsatte ett ständigt mödosamt arbete och resande. Drabbrikans historiska artiklar visar gång på gång att verkligheten inte ryms i de gamla stereotyperna.

I Cressys bok är det därför inte bara de brittiska fördomarna som känns igen, det är också själva mekanismen. Romanifolk levde inte utanför samhället i någon fullständig mening. De handlade med den bofasta befolkningen, utförde tjänster åt och gjorde affärer med den, tog värvning i armén, betalade skatt, sökte burskap, döpte sina barn och gifte sig i kyrkan och så kunde de äga fastigheter. Ändå kunde de samtidigt betraktas som ett främmande befolkningselement. Och när lagar, lokala regler eller människors fördomar gjorde livet svårare fick de överleva så gott de kunde inom det utrymme som återstod att verka inom.

Det är kanske där parallellen blir mest användbar. Inte som ett påstående om att varje resande människa ständigt var jagad från plats till plats, för så enkelt visar inte källorna att det var. Utan som en beskrivning av ett historiskt handlingsutrymme som på en och samma gång gav möjligheter och vara påtagligt begränsat. På ena sidan stod krav på ordning, fast hemvist och kontroll. På den andra fanns lokala fördomar och en misstänksamhet mot människor som avvek från bondesamhällets norm. Däremellan fanns romanifolk själva – med sina familjer, yrken, språk och nätverk – och gjorde det människor alltid har gjort: försökte skapa sig ett liv och en försörjning för att överleva under de villkor som rådde.

Jon Pettersson

Frantzwagner Sällskapet

Om oss

Vi stiftades 2013 i Helsingborg av ättlingar till Peter Frantzwagner/Frenswegener, som invandrade till Sverige via Danmark och Skåne under slutet på 1600-talet. Många av dagens resande, eller romanifolk, är på något sätt ättling till Frantzwagner och hans närmsta familj.

Vi verkar för att vi resande, såsom egen grupp inom den nationella minoriteten romer, ska ges möjlighet att åtnjuta våra språkliga och kulturella rättigheter. Rättigheter som vi har genom Europarådets ramkonvention om skydd för minoriteter, den Europeiska stadgan om landsdels- och minoritetsspråk samt den nationella minoritetslagstiftningen.

Vi verkar för att bevara och revitalisera det språkliga och kulturella arvet från våra förfäder.

Vi verkar för att bevara och sprida en nyanserad och rättvisande bild av vår historia.

Vi verkar för allas lika värde och mot diskriminering.

www.frantzwagner.org

Följ oss på Facebook! - [Facebook.com/frantzwagnerkettanepa](https://www.facebook.com/frantzwagnerkettanepa)

Frantzwagner Sällskapet är en ideell organisation som är öppen för alla som vill delta i verksamheten och som följer organisationens mål, syfte och stadgar. Vår målsättning är att alla delar av verksamheten och resultaten av dem ska vara kostnadsfria och tillgängliga för alla som önskar ta del av dem. Inget krav på medlemskap föreligger för att ta del av och delta i verksamheten. Ansökan om medlemskap skickas via kontaktformuläret på vår hemsida www.frantzwagner.org tillsammans med en redogörelse om på vilket sätt man kan verka inom organisationens verksamhet.